
BÖLÜM 9

ARDAHAN'IN İLLER ARASI REKABET ENDEKSLERİNDEKİ SEYRİ (2010-2020)

Prof. Dr. Murat Şeker - Gülçin Çelikkıçak

GİRİŞ

Rekabet kavramı iktisadi bir kavram olarak firma ve tüketici rekabeti açısından incelenebileceği gibi illerin, bölgelerin ve ülkelerin rekabet güçleri açısından da değerlendirilmektedir. İktisat literatüründe rekabet, alıcılar ve/veya satıcılar arasında kaynakların kıt ve üretim imkânlarının sınırlı olmasına dayandırılmakta, arz-talep dengesi açısından dengenin sağlandığı ifade edilmektedir. Firma veya tüketici düzeyinde incelenen rekabet kavramı, bir ülkenin rekabet gücü eksenine çekildiğinde ülkelerin refah seviyelerinin, sosyoekonomik gelişmişliğinin ve kalkınma düzeylerinin belirlenmesinde kullanılan bir takım göstergelerin değerlendirilmesiyle incelenmektedir. Dolayısıyla ülkelerin ya da coğrafi bölgelerin rekabet gücü ilgili bölgenin hem sosyal hem de iktisadi açılardan gelişmişliğini ortaya koyan parametrelere dayanmaktadır. Bu parametrelerin ölçülebilir ve karşılaştırılabilir nicel parametreler olması önem arz etmektedir. Bu noktada çeşitli endeksler ile bu tür gelişmişlik ölçümleri ve karşılaştırmaları nicel düzeyde yapılabilmektedir.

Bu çalışma İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenmiştir. Proje numarası: SBG-2019-33390.

İller arası rekabet endeksleri bölgeler, iller ve ilçeler arasındaki gelişmişlik düzeylerini belirleme ve değerlendirme aracı olarak kullanılmaktadır. Böylece gelişmişlik düzeylerinin izlenmesine ve karşılaştırılmasına olanak tanınmaktadır. İller arasındaki farkların azaltılması ve daha homojen yapıya getirilmesi iktisat politikalarının ana hedeflerindedir. Bu bağlamda illerin potansiyellerinin belirlenerek ekonomik ve sosyal gelişimleri için gerekli olan politikaların ve stratejilerin hazırlanması gerekmektedir.

İllerin demografik yapısı, eğitim düzeyleri, sağlık imkânları, ekonomisi ve teknolojik altyapısı gibi faktörleri gelişmişlik düzeylerini belirlemektedir. Bazı illerde bu faktörler mevcut ve etkin kullanılıyorken bazı illerde ise yetersiz ve kullanımı kısıtlı olabilmektedir. Bu durum aralarındaki rekabeti ortaya çıkarmaktadır. İller arasındaki rekabet gücünün saptanması illerin gelişimleri açısından önem taşımaktadır.

İller arası rekabet endeksleri hesaplanırken bazı göstergelerden faydalanılmaktadır. Bu göstergeler illerin demografik yapısını, eğitim düzeyini, sağlık imkânlarını, sosyal yaşamını, ekonomisini, altyapı ve ulaşımını, inovasyon ve girişimcilik özelliklerini yansıtmaktadır.

Tüm göstergeler dikkate alınarak ana endeks oluşturulmaktadır. İllerin genel rekabet özellikleri bu ana endeks üzerinden belirlenmektedir. Göstergelerin her birinin ayrı ayrı dikkate alınması sunucunda ise alt endeksler hesaplanmaktadır.

Bu çalışmanın ana amacı, Ardahan ilinin son 10 yılda ulusal literatürde yer alan illerin karşılaştırıldığı rekabet endekslerindeki görünümünün ortaya konulması ve Ardahan'ın rekabet gücünü belirleyen, rekabet edebilirlik düzeyini artıran ve azaltan unsurların belirlenmesidir. Böylece politika yapıcılar ve kamusal karar alma sürecindeki aktörlere Ardahan'ın genel görünümü, özelle bölge illeriyle genelde ise tüm iller düzeyinde sergilenenektir.

Çalışmanın ilk bölümünde rekabet kavramının teorik altyapısına değinilmiştir. Rekabet kavramının bölgesel düzeyde nasıl incelendiğine ilişkin açıklamaların ardından uluslararası literatürde hazırlanan rekabet endekslerine kısaca değinilmiştir.

İkinci bölümde, Türkiye'de son on yılda periyodik olarak yayınlanmış, iller arası rekabeti ve sosyoekonomik gelişmeyi gösteren endeksler taranmış ve Ardahan'ın rekabet seyri çevre illerle karşılaştırılarak ortaya konulmuştur. Bu bölümde iller arası rekabeti izlemek adına farklı kurumlar tarafından yapılan endeksler hem metodolojileri hem de sonuçları açısından incelenecektir.

Bu bağlamda Uluslararası Rekabet Kurumu Derneğinin (URAK) “iller arası rekabetçilik endeksi”, Kalkınma Bakanlığının “illerin ve bölgelerin sosyoekonomik gelişmişlik sıralaması (SEGE)” çalışmaları, Ekonomi ve Dış Politika Araştırmalar Merkezinin (EDAM) “Türkiye için rekabet endeksi” araştırmaları ve İstanbul Üniversitesi bünyesinde yapılan “iller arası rekabet endeksleri” incelenmiştir. Bu endekslerin ele alınmasının ana nedeni periyodik olarak devam etmeleri ve tüm illeri kapsayan sosyoekonomik düzeyde karşılaştırmalar sunan endeksler olmasıdır. Literatürde tekil çalışmalara sıkça rastlansa da endekslerin karakteristik özelliği olan zaman serisi niteliğine sahip çalışmalar konu edinilmiştir.

Son bölümde ise açıklanan endeksler arasında en günceli olan 2018-2019 iller arası rekabet endeksinde Ardahan'ın yeri endeksin alt bileşenleri açısından detaylı olarak verilmiştir. Çalışmanın amacı, Türkiye’de yapılan iller düzeyindeki rekabet endekslerini incelemektir ve bu endekslerde Ardahan'ın durumunu ortaya koymaktır.

1. REKABET VE REKABET ENDEKSİ: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Rekabet, belirli kural ve kısıtlamalara dayanan, bir amaç doğrultusunda üstünlük sağlama etkinliği olarak tanımlanmaktadır. Bu etkinlik bireyler, işletmeler, kuruluşlar ve sistemler arasında spor, iktisat, işletme ve sanat gibi dallarda olabilmektedir. Günümüzde ise rekabet bireyler, işletmeler, kuruluşlar ve sistemlerle sınırlı kalmamaktadır. Ülkelerin, bölgelerin, illerin ve ilçelerin mevcut durumlarının değerlendirilmesi için kullanılmaktadır.

Ülke, il ve ilçe gibi mekânların rekabet güçleri hesaplanırken demografik yapı, istihdam düzeyi, arz-talep düzeyi, iş gücü, pazar ve finansal performansı, yenilik, AR-GE faaliyetleri, vergi ve yatırım düzeyleri gibi özelliklerinden yararlanılmaktadır. Bu faktörler mekanların yaşam kalitesini belirlemektedir. Ulusların öncelikli hedefi ise yaşam standartlarını yükseltmektir (Porter, 1990).

Khemani (1997) rekabet gücünü verimlilikle ilişkilendirmiştir. Rekabet gücü işletme, endüstri ve ülkeler gibi ekonomik birimlerin verimliliklerini artırabilme potansiyelleridir. Bu gücün artırılabilmesi sermayenin, doğal ve beşerî kaynakların geliştirilmesi, yenilenmesi ve değişimlere uyum sağlayabilmesine bağlıdır.

Johansson (2000), çalışmasında rekabet gücüne etki eden faktörlerin bir bölgedeki firmalar, siyasi irade, firmalarla siyasi irade temsilcileri arasındaki etkileşim ve ekonomik sistemdeki aktörlerin tümünün olduğunu belirtmiştir. Böylece bölgenin kendisi rekabet etmede aktif rol üstlenmektedir.

Camagni (2002) ise bölgelerin rekabet gücünü firmalar ve iş gücü üzerinden açıklamıştır. Bölgenin teknolojisinin, sosyalliğinin, altyapı ve kurumsal değerinin rekabetçi avantaj sağlayabilmesi firmaların verimliliğini yükselteceğini ve rekabet güçlerini arttıracaklarını belirtmiştir.

Rekabet gücü ile ilgili yapılan bu çalışmalar dikkate alındığında rekabet etme potansiyelinin farklı kavramlarla ilişkilendirildiği söylenebilmektedir. Mekânların yaşam kalitesinin belirlenmesi, ekonomik birimlerin verimlilik artırma potansiyeli, firmaların ve iş gücünün rolleri, çeşitli dönemlerde rekabet gücünü açıklamakta kullanılmıştır.

Ekonomik bölgelerin birbirleriyle olan rekabet gücünün belirlenmesi için küresel rekabet endeksleri hazırlanmaktadır. Hesaplamalar yapılırken rekabet gücüne etki edebilecek makroekonomik ve mikroekonomik faktörler belirlenmektedir. Bu faktörlerin değerleri zaman içinde değişmektedir. Değişen dinamiklerin analiz edilmesi uygun planlamaların yapılabilmesi açısından önemlidir.

Günümüzde farklı kurumlar tarafından endeks çalışmaları yapılmaktadır. Uluslararası düzeyde yapılan çalışmalara örnek olarak Dünya Ekonomi Forumu (WEF - The World Economic Forum) tarafından hazırlanan endeks örnek olarak gösterilebilir. Küresel Rekabetçilik Endeksi (GCI - Global Competitiveness Index) her yıl düzenli olarak ülkeler düzeyinde yayımlanmaktadır. 12 başlıktan ve 103 göstergeden oluşmaktadır. Bu başlıklar: kurumlar, altyapı, bilgi ve iletişim teknolojileri, makroekonomik istikrar, sağlık, beceriler, ürün pazarı, iş gücü piyasası, finansal sistem, piyasa boyutu, iş dinamizmi ve inovasyon yeteneği olarak belirlenmiştir (WEF, 2019).

Ülkeler düzeyinde bir diğer endeks çalışması Uluslararası Yönetim Geliştirme Enstitüsü (İMD - International Institute of Management Development) tarafından hazırlanmaktadır. Her yıl düzenli olarak Dünya Rekabetçilik Yıllığı (World Competitiveness Yearbook) yayımlanmaktadır. Ekonomik performans, devlet etkinliği, işletmelerin etkinliği ve altyapı olmak üzere 4 ana başlıktan meydana gelmektedir. Yaklaşık 300'den fazla göstergeden oluşmaktadır. (İMD, 2011)

Dünya Ekonomi Forumu ve Uluslararası Yönetim Geliştirme Enstitüsü tarafından yapılan endeks çalışmaları her yıl düzenli olarak yayımlanmaktadır. Ülkeler arasındaki rekabeti bu kurumların hazırlamış olduğu endeksler aracılığıyla gözlemlemek mümkündür.

Türkiye'de rekabet endeksleri hazırlayan kurumlar arasında Uluslararası Rekabet Kurumu Derneği (URAK), Kalkınma Bakanlığı Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, Ekonomi ve Dış Politika Araştırmalar Merkezi (EDAM) ve İstanbul Üniversitesi bulunmaktadır. Aşağıdaki bölümde bu endekslere detaylı olarak değinilmiştir.

2. ULUSAL LİTERATÜRDE REKABET ENDEKSLERİ

Türkiye’de iller arası rekabeti izleyebilmek için farklı dönemlerde çeşitli kurumlar tarafından endeksler hazırlanmıştır. Uluslararası Rekabet Kurumu Derneği (URAK) tarafından “iller arası rekabetçilik endeksi” çalışmaları, Kalkınma Bakanlığı Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü tarafından “illerin ve bölgelerin sosyoekonomik gelişmişlik sıralaması (SEGE)” araştırmaları, Ekonomi ve Dış Politika Araştırmalar Merkezi (EDAM) tarafından “Türkiye için rekabet endeksi” çalışmaları ve İstanbul Üniversitesi bünyesinde yapılan “iller arası rekabet endeksi” çalışmaları bu endekslere örnek gösterilebilir.

Bu bölümde bahsi geçen endekslerde rekabette öne çıkan illerle birlikte Ardahan ili çevre illerle karşılaştırılmalı olarak sunulmuştur. Bu bağlamda Erzurum, Artvin, Kars, Iğdır, Bayburt ve Ağrı illerine ait sonuçlar da irdelenmiştir.

2.1. Uluslararası Rekabet Kurumu Derneği (URAK) Tarafından Yapılan Endeksler

Uluslararası Rekabet Kurumu Derneği (URAK) tarafından hazırlanan “iller arası rekabetçilik endeksi 2009-2010” (URAK, 2011), “iller arası rekabetçilik endeksi 2016” (URAK, 2016) ve “iller arası rekabetçilik endeksi 2018” (URAK, 2018) çalışmaları bulunmaktadır.

Endeks hesaplamalarında öncelikle normalize değerler elde edilmiştir. Normalleştirme aşağıdaki şekilde yapılmıştır:

$$Normalize X = 100 * \frac{X - (\text{Değişken verisinin en küçük değeri})}{(\text{Değişken verisinin en büyük değeri}) - (\text{Değişken verisinin en küçük değeri})} \quad (1)$$

Normalleştirme işleminden sonra alt endeksler aşağıdaki formülle hesaplanmıştır:

$$Endeks_j = \left(\frac{\sum_i A_{ji} X_{ji}}{\sum_i |A_{ji}|} \right) \quad (2)$$

Formüldeki A_{ji} , j ana değişkeninin i. alt değişkeninin ağırlığını; X_{ji} , j ana değişkeninin i. alt değişkeninin normalize edilmiş değerini ifade etmektedir. Alt endekslerin ağırlıkları dikkate alınarak toplam endeks değerleri elde edilmiştir (URAK, 2018). Yıllar itibarıyla hesaplanan endeks sonuçlarına aşağıda değinilmiştir.

2.1.1. URAK İller Arası Rekabetçilik Endeksi 2009-2010

İller arası rekabetçilik endeksi 2009-2010 (URAK, 2011) beşerî sermaye ve yaşam kalitesi, markalaşma becerisi ve yenilikçilik, ticaret becerisi ve üretim potansiyeli, erişilebilirlik olmak üzere 4 ana göstergeden oluşmaktadır. Bu ana göstergeler, farklı sayılarda alt göstergeleri içermektedir. Endeks, toplamda 42 değişkenden yola çıkılarak hesaplanmıştır ve 81 ili kapsamaktadır.

Tablo 1. İller Arası Rekabetçilik Endeksi 2009-2010 Sıralaması

Sıra	Şehir	Endeks Değeri	Sıra	Şehir	Endeks Değeri
1	İstanbul	86,01	25	Erzurum	21,95
2	Ankara	49,73	53	Artvin	13,97
3	İzmir	42,72	68	Kars	10,39
4	Bursa	35,10	72	Iğdır	8,79
5	Kocaeli	32,82	75	Bayburt	7,98
6	Eskişehir	32,08	78	Ardahan	7,18
7	Tekirdağ	29,71	79	Ağrı	6,33
8	Antalya	29,00			
9	Adana	28,35			
10	Gaziantep	27,67			

Kaynak: URAK (2011), İller Arası Rekabetçilik Endeksi 2009-2010

Yapılan çalışma sonucunda 86,01 endeks değeriyle İstanbul ilk sırada yer almaktadır. İstanbul'un ardından sırasıyla Ankara, İzmir, Bursa, Kocaeli, Eskişehir, Tekirdağ, Antalya, Adana ve Gaziantep gelmektedir. Ardahan, 7,18 endeks değeriyle 78. sıradadır. Bölgesindeki illerle kıyaslandığında Erzurum, Artvin, Kars, Iğdır ve Bayburt'un gerisinde olduğu görülmektedir. 6,33 endeks değerine sahip Ağrı'nın bir sıra ilerisinde yer almaktadır.

2.1.2. URAK İller Arası Rekabetçilik Endeksi 2016

İller arası rekabetçilik endeksi 2016 (URAK, 2016) 4 ana göstergeden oluşmaktadır. Bunlar beşerî sermaye ve yaşam kalitesi, markalaşma becerisi ve yenilikçilik, ticaret becerisi ve üretim potansiyeli, erişilebilirliktir. Toplam 85 değişken kullanılmıştır. Çalışma 81 il düzeyindedir.

Tablo 2. İller Arası Rekabetçilik Endeksi 2016 Sıralaması

Sıra	Şehir	Endeks Değeri	Sıra	Şehir	Endeks Değeri
1	İstanbul	69,37	38	Artvin	13,38
2	Ankara	45,83	43	Erzurum	13,06
3	İzmir	33,21	57	Bayburt	10,98
4	Kocaeli	25,89	68	Kars	9,10
5	Bursa	24,68	69	Ardahan	8,96
6	Eskişehir	22,39	76	Iğdır	6,56
7	Antalya	21,46	81	Ağrı	4,90
8	Konya	20,53			
9	Yalova	18,47			
10	Sakarya	18,42			

Kaynak: URAK (2016), İller Arası Rekabetçilik Endeksi 2016

Endeks sonuçları incelendiğinde İstanbul'un ilk sırada olduğu görülmektedir. Endeks değeri 69,37 olarak hesaplanmıştır. İstanbul'u sırasıyla Ankara, İzmir, Kocaeli, Bursa, Eskişehir, Antalya, Konya, Yalova ve Sakarya takip etmektedir.

Ardahan 8,96 endeks değeriyle 69. sıradadır. Ağrı ve Iğdır'ın ilerisindedir. Artvin, Erzurum, Bayburt ve Kars'ın gerisinde yer almaktadır. Bölgede en yüksek endeks değerine sahip il Artvin'dir.

2.1.3. URAK İller Arası Rekabetçilik Endeksi 2018

İller Arası Rekabetçilik Endeksi 2017-2018 (URAK, 2018) beşerî sermaye, üretim ve ticaret, yenilikçilik ve yaşanabilirlik olmak üzere 4 ana başlıktan oluşmaktadır. Toplam 85 değişken bulunmaktadır. 81 ilin verisi kullanılmıştır.

Tablo 3. İller Arası Rekabetçilik Endeksi 2018 Sıralaması

Sıra	Şehir	Endeks Değeri	Sıra	Şehir	Endeks Değeri
1	İstanbul	69,13	38	Erzurum	14,44
2	Ankara	46,04	42	Artvin	14,30
3	İzmir	33,80	64	Ardahan	10,89
4	Kocaeli	28,39	65	Bayburt	10,85
5	Bursa	25,49	70	Kars	10,10
6	Eskişehir	22,63	77	Iğdır	6,97
7	Antalya	22,53	81	Ağrı	5,35
8	Konya	21,25			
9	Yalova	19,55			
10	Sakarya	19,22			

Kaynak: URAK (2016), İller Arası Rekabetçilik Endeksi 2017-2018

Endeks hesaplamaları sonucunda İstanbul 69,13 endeks değeriyle ilk sırada yer almaktadır. İstanbul'un ardından sırasıyla Ankara, İzmir, Kocaeli, Bursa, Eskişehir, Antalya, Konya, Yalova ve Sakarya gelmektedir.

Ardahan genel sıralamada 10,89 endeks değeriyle 64. sırada yer almaktadır. Bölgesindeki illere göre sıralaması bir önceki döneme göre yükselmiştir

2.2. İllerin ve Bölgelerin Sosyoekonomik Gelişmişlik Sıralaması (SEGE) Araştırmaları

Türkiye Cumhuriyeti Kalkınma Bakanlığı Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan 2013 yılında "İllerin ve Bölgelerin Sosyoekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (SEGE, 2011)" ve 2019 yılında "İllerin ve Bölgelerin Sosyoekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (SEGE, 2017)" çalışmaları bulunmaktadır.

Endeksler, temel bileşenler analizi (TBA - Principal Component Analysis) kullanılarak hesaplanmıştır. Orijinal verilerin endeks değerleri aşağıdaki normleştirme işlemi ile hesaplanmıştır:

$$x_{ij} = \frac{(x_{ij} - x_{jmin})}{(x_{jmax} - x_{jmin})} = (x_{ij} - x_{jmin}) / x_{jrange} \quad (3)$$

x_{ij} i. gözleme ilişkin j. değişken değerini ifade etmektedir (SEGE, 2017). Elde edilen endeks sonuçları aşağıda açıklanmıştır.

2.2.1. İllerin ve Bölgelerin Sosyoekonomik Gelişmişlik Sıralaması (SEGE) Araştırması 2011

İllerin ve Bölgelerin Sosyoekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması 2011 (SEGE, 2011) demografi, istihdam, eğitim, sağlık, rekabetçilik ve yenilikçi kapasite, mali erişilebilirlik ve yaşam kalitesi olmak üzere 8 ana başlıktan oluşmaktadır. Toplam 61 değişken kullanılmıştır. Çalışma 81 ili kapsamaktadır.

Tablo 4. İllerin ve Bölgelerin Sosyoekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması 2011

Sıra	Şehir	Endeks Değeri	Sıra	Şehir	Endeks Değeri
1	İstanbul	4,51	44	Artvin	-0,10
2	Ankara	2,84	59	Erzurum	-0,43
3	İzmir	1,97	64	Bayburt	-0,59
4	Kocaeli	1,66	68	Kars	-1,09
5	Antalya	1,50	69	Iğdır	-1,12
6	Bursa	1,37	71	Ardahan	-1,14
7	Eskişehir	1,17	79	Ağrı	-1,64
8	Muğla	1,05			
9	Tekirdağ	0,92			
10	Denizli	0,91			

Kaynak: SEGE (2011), İllerin ve Bölgelerin Sosyoekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması

Yapılan çalışmada 4,51 endeks değeriyle İstanbul ilk sırada yer almaktadır. İstanbul'un ardından Ankara, İzmir, Kocaeli, Antalya, Bursa, Eskişehir, Muğla, Tekirdağ ve Denizli gelmektedir.

Ardahan, -1,14 endeks değeriyle 71. sıradadır. Bölgesinde bulunan Artvin, Erzurum, Bayburt, Kars ve Iğdır'ın gerisinde yer almaktadır. Ağrı'nın ise 8 sıra ilerisindedir.

2.2.2. İllerin ve Bölgelerin Sosyoekonomik Gelişmişlik Sıralaması (SEGE) Araştırması 2017

İllerin ve Bölgelerin Sosyoekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (SEGE, 2017) 81 il düzeyinde yapılmıştır. Demografi, istihdam, eğitim, sağlık,

rekabetçi ve yenilikçi kapasite, mali erişilebilirlik ve yaşam kalitesi olmak üzere 8 ana başlıktan oluşmaktadır. Toplam 52 değişken bulunmaktadır.

Tablo 5. İllerin ve Bölgelerin Sosyoekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması 2017 Gelişmişlik Kademeleri

Gelişmişlik Kademesi	Endeks Değeri (ED)
1	$ED \geq 1,014$
2	$0,923 \geq ED \geq 0,476$
3	$0,413 \geq ED \geq 0,170$
4	$0,054 \geq ED \geq -0,271$
5	$-0,317 \geq ED \geq -0,629$
6	$-0,926 \geq ED$

Kaynak: SEGE (2017), İllerin ve Bölgelerin Sosyoekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması

İllerin endeks değerlerine göre gelişmişlik kademeleri oluşturulmuştur. 1,014 ve üzerinde endeks değerine sahip iller 1. gelişmişlik kademesinde değerlendirilmektedir. -0,926 ve altında endeks değerine sahip olan iller ise 6. gelişmişlik kademesinde yer almaktadır.

Tablo 6. İllerin ve Bölgelerin Sosyoekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması 2017

Sıra	Şehir	Endeks Değeri	Sıra	Şehir	Endeks Değeri
1	İstanbul	4,05	49	Artvin	-0,24
2	Ankara	2,72	61	Erzurum	-0,53
3	İzmir	1,93	65	Bayburt	-0,62
4	Kocaeli	1,79	67	Ardahan	-0,98
5	Antalya	1,64	69	Kars	-1,13
6	Bursa	1,34	70	Iğdır	-1,18
7	Eskişehir	1,28	80	Ağrı	-1,75
8	Muğla	1,18			
9	Tekirdağ	1,01			
10	Denizli	0,92			

Kaynak: SEGE (2017), İllerin ve Bölgelerin Sosyoekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması

1. gelişmişlik kademesinde yer alan iller Marmara, İç Anadolu, Ege ve Akdeniz bölgelerinde bulunan illerdir. 6. gelişmişlik düzeyi olan son kademe ise Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu bölgelerinden illeri barındırmaktadır. Genel sıralama incelendiğinde 4,05 endeks değeriyle İstanbul'un en gelişmiş il olduğu görülmektedir.

Ardahan 67. sıradadır. -0,98 endeks değeriyle 6. gelişmişlik kademesinde yer almaktadır. Bir önceki dönemlere göre gelişmişlik sıralamasının yükseldiği görülmektedir.

2.3. Ekonomi ve Dış Politika Araştırmalar Merkezi (EDAM) Tarafından Yapılan Endeksler

Ekonomi ve Dış Politika Araştırmalar Merkezi (EDAM) tarafından hazırlanan "Türkiye için Bir Rekabet Endeksi 2009" (EDAM, 2009) ve "Türkiye için Bir Rekabet Endeksi 2014" (Yenigün Dilek p., 2016) olmak üzere 2 adet endeks çalışması bulunmaktadır.

Endeksler hesaplanırken temel bileşenler analizi (TBA) kullanılmıştır. Endeks hesaplaması sonucunda elde edilen endeks değerlerine aşağıda değinilmiştir.

2.3.1. EDAM Türkiye için Bir Rekabet Endeksi 2009

Türkiye için Bir Rekabet Endeksi (EDAM, 2009) ekonomik canlılık ve etkinlik, emek piyasası, yaratıcılık, insan sermayesi, fiziki altyapı ve sosyal sermaye olmak üzere 6 alt endeksten oluşmaktadır. Toplam 52 değişkenle hesaplanmıştır. Çalışma 81 il düzeyinde yapılmıştır.

Tablo 7. Türkiye için Bir Rekabet Endeksi (EDAM, 2009) Gelişmişlik Sıralaması

Sıra	Şehir	Endeks Değeri	Sıra	Şehir	Endeks Değeri
1	Ankara	100,00	37	Artvin	52,20
2	İstanbul	97,80	53	Erzurum	43,80
3	İzmir	87,30	65	Kars	32,90
4	Kocaeli	80,80	66	Bayburt	32,40
5	Eskişehir	80,50	70	Iğdır	28,10
6	Bursa	78,80	73	Ardahan	25,00
7	Yalova	74,60	80	Ağrı	14,80
8	Muğla	74,10			
9	Tekirdağ	73,50			
10	Antalya	71,10			

Kaynak: EDAM (2009), Türkiye için Bir Rekabet Endeksi

Yapılan endeks çalışması sonucunda Ankara ilk sırada yer almıştır. Ankara'nın İstanbul'dan daha rekabetçi olmasının nedeni bu ilin yaratıcılıkta İstanbul'dan daha başarılı istatistiklere sahip olmasıdır (EDAM, 2009). Ankara'yı sırasıyla İstanbul, İzmir, Kocaeli, Eskişehir, Bursa, Yalova, Muğla, Tekirdağ ve Antalya takip etmektedir.

Ardahan 73. sırada yer almaktadır. Ağrı'nın 7 sıra ilerisindedir. Artvin, Erzurum, Bayburt, Kars ve Iğdır'ın ise gerisindedir.

2.3.2. EDAM Türkiye İçin Bir Rekabet Endeksi 2014

Türkiye İçin Bir Rekabet Endeksi 2014 (Yenigün Dilek P., 2016) 81 il düzeyinde yapılmıştır. Makroekonomik istikrar, piyasa büyüklüğü, finansal derinlik, emek piyasası, insan sermayesi, yaratıcı sermaye, sosyal sermaye ve fiziki altyapı olmak üzere 8 alt endeks ile hesaplanmıştır. Toplam 65 değişken kullanılmıştır.

Tablo 8. Türkiye İçin Bir Rekabet Endeksi (EDAM, 2009) Gelişmişlik Sıralaması

Sıra	Şehir	Endeks Değeri	Sıra	Şehir	Endeks Değeri
1	İstanbul	100,00	25	Artvin	35,00
2	Ankara	79,00	56	Erzurum	25,00
3	İzmir	57,00	58	Bayburt	25,00
4	Antalya	56,00	66	Ardahan	21,00
5	Kocaeli	55,00	67	Kars	18,00
6	Muğla	51,00	69	Iğdır	16,00
7	Eskişehir	48,00	78	Ağrı	6,00
8	Bursa	43,00			
9	Denizli	43,00			
10	Tekirdağ	41,00			

Kaynak: Yenigün Dilek P. (2016), Türkiye İçin Bir Rekabet Endeksi

Endeks hesaplamaları sonucunda İstanbul genel sıralamada 1. sırada yer almaktadır. İstanbul'un ardından Ankara, İzmir, Antalya, Kocaeli, Muğla, Eskişehir, Bursa, Denizli ve Tekirdağ gelmektedir. Ardahan bu sıralamada 66. ildir. Kars, Iğdır ve Ağrı'yı geride bırakmıştır. Artvin, bölge illeri ile kıyaslandığında en yüksek sıralamaya sahip olan ildir.

2.4. İstanbul Üniversitesi Tarafından Hazırlanan Endeksler

İstanbul Üniversitesi bünyesinde hazırlanan, 2012 yılında “Küresel Rekabet Endeksi”, 2015 yılında “İller Arası Rekabet Endeksi 2013-2014” ve 2020 yılında “İller Arası Rekabet Endeksi 2018-2019” olmak üzere 3 tane endeks bulunmaktadır.

Endeksteeki verilere standardize işlemi uygulanmıştır. Veriler, ortalaması 0 ve varyansı 1 olan skora dönüştürülmüştür. Böylece ölçeklendirilmiş veri seti elde edilmiştir. Elde edilen veriler üzerinden, her değişken için belirlenen ağırlıklar dikkate alınarak endeksler hesaplanmıştır. Hesaplamalar sonucunda illerin birbirlerine göre benzerliklerinin belirlenmesi için kümeleme analizi kullanılmıştır (Şeker ve diğerleri, 2020). Yıllar itibarıyla yapılan endekslerin sonuçlarına aşağıda değinilmiştir.

2.4.1. Küresel Rekabet Endeksi 2012

İstanbul'da Bilgi Odaklı Küresel Rekabet Projesi kapsamında hazırlanan Küresel Rekabet Endeksi 2012 (Şeker, Saldanlı ve Bektaş, 2012) 26 bölge ve 81 ili kapsamaktadır. Temel göstergeler, ekonomik etkinlik ve inovasyon olmak üzere 3 ana kategoride gruplandırılmıştır. Ana kategoriler, 17 alt kategoriye ayrılmıştır. 144 temel göstergelerde, 136 ekonomik etkinlikte ve 58 inovasyonda olmak üzere toplamda 338 değişkenden oluşmaktadır.

Tablo 9. Küresel Rekabet Endeksi 2012 Sıralaması

Sıra	Şehir	Endeks Değeri	Sıra	Şehir	Endeks Değeri
1	İstanbul	72,5	31	Erzurum	29,58
2	Ankara	53,8	44	Artvin	27,97
3	İzmir	46,9	65	Kars	24,36
4	Kocaeli	41,3	66	Bayburt	24,0
5	Bursa	40,3	73	Iğdır	21,77
6	Antalya	40,2	75	Ardahan	21,45
7	Eskişehir	36,7	78	Ağrı	19,75
8	Adana	34,6			
9	Konya	34,5			
10	Mersin	34,5			

Kaynak: Şeker, Saldanlı ve Bektaş (2012)

Çalışmanın sonucunda 72,5 endeks değeriyle İstanbul ilk sırada yer almaktadır. Ankara, İzmir, Kocaeli, Bursa, Antalya, Eskişehir, Adana, Konya ve Mersin sırasıyla İstanbul'u takip etmektedir.

Ardahan, 21,45 endeks değeriyle 75. sırada yer almaktadır. Ağrı'dan 1,7 skor ileridedir. Ancak bölgesinde yer alan diğer illere göre yine geri sıralarda yer almaktadır.

2.4.2. İller Arası Rekabet Endeksi 2013-2014

İller Arası Rekabet Endeksi 2013-2014 (Şeker, Saldanlı ve Bektaş, 2015) endeksi 81 il düzeyinde hazırlanmıştır. Temel göstergeler, ekonomik göstergeler ve inovasyon/girişimcilik olmak üzere 3 ana başlıktan oluşmaktadır. Temel göstergeler ana başlığı demografik yapı, altyapı, ulaşım, sağlık, eğitim ve sosyal yaşam alt başlıklarını içermektedir. Ekonomik göstergeler ana başlığı, makroekonomi, dış ticaret ve sanayi, finansal piyasalar, turizm ve tarım alt başlıklarından meydana gelmektedir. İnovasyon/girişimcilik ana başlığı ise inovasyon, girişimcilik, yükseköğretim ve teknolojik altyapı alt başlıklarını kapsamaktadır. Endeks hesaplamasında toplam 276 değişken kullanılmıştır.

Endekste ilk sırada 77,14 değeriyle İstanbul yer almaktadır. İstanbul'u sırasıyla Ankara, İzmir, Kocaeli, Antalya, Bursa, Eskişehir, Konya, Adana ve Muğla izlemektedir.

Ardahan genel sıralamada 18,43 endeks değeriyle 74. sırada yer almaktadır. Bölgesindeki illere göre daha geri sıradadır.

Tablo 10. İller Arası Rekabet Endeksi 2013-2014 Sıralaması

Sıra	Şehir	Endeks Değeri	Sıra	Şehir	Endeks Değeri
1	İstanbul	77,14	32	Erzurum	25,98
2	Ankara	50,44	47	Artvin	23,56
3	İzmir	44,28	64	Kars	20,66
4	Kocaeli	38,11	65	Bayburt	20,64
5	Antalya	37,84	73	Iğdır	18,53
6	Bursa	37,31	74	Ardahan	18,43
7	Eskişehir	34,96	78	Ağrı	16,81
8	Konya	32,44			
9	Adana	31,00			
10	Muğla	30,47			

Kaynak: Şeker, Saldanlı ve Bektaş (2015)

2.4.3. İller Arası Rekabet Endeksi 2018-2019

İller Arası Rekabet Endeksi 2018-2019 (Şeker ve diğerleri, 2020) İstanbul Üniversitesi Şehir Politikaları Uygulama ve Araştırma Merkezi tarafından hazırlanmıştır. Çalışma 81 il düzeyindedir. Temel göstergeler, ekonomik yapı ve girişimcilik/inovasyon olmak üzere 3 ana başlığı bulunmaktadır. Toplam 266 değişken kullanılmıştır.

Tablo 11. İller Arası Rekabet Endeksi 2018/2019 Sıralaması

Sıra	Şehir	Endeks Değeri	Sıra	Şehir	Endeks Değeri
1	İstanbul	77,00	30	Erzurum	25,73
2	Ankara	48,23	43	Artvin	24,25
3	İzmir	44,17	61	Bayburt	21,90
4	Kocaeli	38,52	66	Kars	20,89
5	Antalya	37,14	69	Ardahan	20,18
6	Bursa	36,63	76	Iğdır	17,53
7	Eskişehir	32,63	78	Ağrı	17,06
8	Konya	31,11			
9	Aydın	31,03			
10	Tekirdağ	31,01			

Kaynak: Şeker vd., (2020)

Çalışmanın sonucunda İstanbul genel sıralamanın en başındadır. İstanbul'un ardından Ankara, İzmir, Kocaeli, Antalya, Bursa, Eskişehir, Konya, Aydın ve Tekirdağ gelmektedir. Ardahan 69. sıradadır. Iğdır ve Ağrı'nın ilerisindedir. Erzurum, Artvin, Bayburt ve Kars'ın gerisinde yer almaktadır.

İllerin endeks değerleri dikkate alınarak kümeleme yapılmıştır. Toplamda 7 küme oluşturulmuştur. 1. küme endekste en gelişmiş illeri barındırmaktadır. 7. küme ise sıralamanın en altındaki illerden oluşmaktadır.

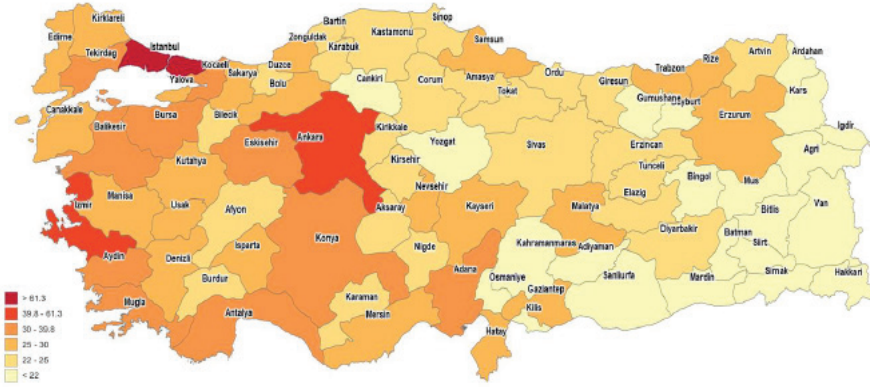
Tablo 12. İller Arası Rekabet Endeksi 2018-2019 Kümeleme Analizi

Kümeler	Şehirler				
1. Küme	İstanbul				
2. Küme	Ankara	İzmir	Kocaeli	Antalya	Bursa
3. Küme	Eskişehir	Konya	Aydın	Tekirdağ	Muğla
	Adana	Balıkesir	Mersin	Çanakkale	Trabzon
	Denizli	Kayseri	Sakarya	Samsun	Kırklareli
	Edirne	Yalova	Gaziantep	Isparta	
4. Küme	Manisa	Rize	Hatay	Bolu	Erzurum
	Zonguldak	Malatya	Kütahya	Uşak	Nevşehir
	Amasya	Afyonkarahisar	Elazığ	Sivas	Karabük
	Erzincan		Kırıkkale		
5. Küme	Kırşehir	Artvin	Bilecik	Düzce	Burdur
	Ordu	Karaman	Aksaray	Giresun	Kastamonu
	Sinop	Tokat	Niğde	Çorum	Diyarbakır
	Bartın		Tunceli		
6. Küme	Adıyaman	Bayburt	Kilis	Kahramanmaraş	Yozgat
	Osmaniye	Kars	Çankırı	Van	Ardahan
	Gümüşhane	Bingöl		Batman	
7. Küme	Siirt	Şanlıurfa	Mardin	Iğdır	Bitlis
	Ağrı	Muş	Hakkâri	Şırnak	

Kaynak: Şeker ve diğerleri (2020)

İstanbul 77,00 endeks değeriyle 1. kümede yer almaktadır. Ankara, İzmir, Kocaeli, Antalya ve Bursa 2. kümedeki illerdir. Eskişehir, Konya, Aydın ve Tekirdağ 3. kümede yer almaktadır. Ardahan ve bölgesindeki iller incelendiğinde Erzurum'un 4. kümede; Artvin'in 5. kümede; Ardahan, Bayburt ve Kars'ın ise 6. kümede yer aldığı görülmektedir. Iğdır ve Ağrı ise son kümedeki illerdir.

Harita 1. İller Arası Rekabet Endeksi 2018-2019 Haritada Gösterimi

Kaynak: Şeker ve diğerleri (2020)

Yukarıdaki harita, illerin 2018-2019 Dönemi'ndeki endeks değerlerine göre oluşturulmuştur. Kırmızı renkler, endekste en yüksek değere sahip illeri, sarı renkler ise en alçak değere sahip illeri göstermektedir. Batıdan doğuya doğru endeks değerlerinin düştüğü görülmektedir.

Ardahan ve bölgesi doğu illeri arasındadır. Erzurum bu iller arasındaki en yüksek endeks değerine sahip ildir. Erzurum'un ardından Artvin gelmektedir. Bayburt, Kars, Ardahan, Iğdır ve Ağrı birbirlerine yakın düzeydedir.

Tüm endeksler dikkate alındığında EDAM 2009 çalışması dışındaki tüm endekslerde İstanbul'un 1. sırada yer aldığı görülmektedir. İstanbul'un ardından Ankara, İzmir ve Kocaeli gelmektedir. Ardahan ve bölgesindeki iller ise genellikle endekslerin alt sıralarında yer almaktadır.

Tablo 13. Yıllar İtibarıyla Ardahan'ın Endekslerdeki Sırası

Endeks Dönemi	Endeks Adı	Endeksi Hazırlayan Yazar/Kurum	Ardahan'ın Endeksteki Sırası
2009	Türkiye İçin Bir Rekabet Endeksi	EDAM 2009	73
2009-2010	İller Arası Rekabetçilik Endeksi	URAK 2011	78
2011	İllerin ve Bölgelerin Sosyoekonomik Gelişmişlik Sıralaması	SEGE 2011	71
2012	Küresel Rekabet Endeksi	İÜ, Şeker, Saldanlı ve Bektaş, 2012	75
2013-2014	İller Arası Rekabet Endeksi	İÜ, Şeker, Saldanlı ve Bektaş, 2015	74
2014	Türkiye İçin Bir Rekabet Endeksi	Yenigün Dilek P., 2016 (EDAM)	66
2016	İller Arası Rekabetçilik Endeksi	URAK 2016	69
2017	İllerin ve Bölgelerin Sosyo - Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması	SEGE 2017	67
2017-2018	İller Arası Rekabetçilik Endeksi	URAK 2018	64
2018-2019	İller Arası Rekabet Endeksi	İÜ, Şeker ve diğerleri, 2020	69

3. REKABETİN ALT BİLEŞENLERİ AÇISINDAN ARDAHAN'IN YERİ

İller Arası Rekabet Endeksi 2018-2019 (Şeker ve diğerleri, 2020) çalışmasında temel göstergeler, ekonomik göstergeler ve inovasyon ve girişimcilik göstergeleri olmak üzere 3 ana başlık bulunduğu belirtilmiştir. Bu ana başlıkların altında ana kategoriler ve alt kategoriler bulunmaktadır.

Temel göstergeler başlığı demografik yapı, altyapı, ulaşım, sağlık, eğitim ve sosyal yaşam ana kategorilerinden oluşmaktadır. Ekonomik göstergeler başlığı makroekonomi, dış ticaret, finansal piyasalar, turizm ve tarım ana ka-

tegorilerini kapsamaktadır. İnovasyon ve girişimcilik başlığı ise inovasyon, girişimcilik, yükseköğretim ve teknolojik altyapı ana kategorilerinden yola çıkılarak oluşturulmuştur.

Yapılan çalışmalar arasındaki en güncel rapor İller Arası Rekabet Endeksi 2018-2019 (Şeker ve diğerleri, 2020) çalışmasıdır. Ardahan bu çalışma üzerinden incelenecektir. Aşağıda her alt endeks için Ardahan'ın yeri belirtilmiştir.

3.1. Demografik Yapı Endeksi

Demografik Yapı Endeksi (Şeker ve diğerleri, 2020) nüfus ve yoğunluk, göç ve şehirleşme ve eğitim demografisi alt kategorilerinden oluşmaktadır. Endekse göre Ardahan 76. sıradadır. Endeks değeri 29,76'dır. Bölgesindeki illerle kıyaslandığında ortalamanın altında kalmaktadır.

Tablo 14. Demografik Yapı Endeksi

Sıra	Şehir	Endeks Değeri
38	Artvin	46,97
42	Erzurum	46,01
63	Bayburt	37,36
72	Kars	32,27
73	Iğdır	31,27
76	Ardahan	29,76
79	Ağrı	21,73

Kaynak: Şeker ve diğerleri (2020)

Ardahan'ın 2018 senesinde demografik yapı verilerine göre toplam nüfusu 98.907'dir. Nüfus yoğunluğu bölgesindeki illere göre en az olan ildir. Nüfus artış hızı -1,89'dur. Göç veren bir ildir. Net göç hızı -1,49'dur. Bölgesindeki illere göre şehirleşme oranı en düşük olan ildir (TÜİK, Nüfus ve Demografi, 2018).

Eğitim demografisi 2018 verileri incelendiğinde okuryazar oranının %94 olduğu görülmektedir. Kadınların okuryazar oranı ise %89,29'dur. Lise mezunu oranı %20,87'dir. Lise mezunu kadın oranı %15,93'tür. Üniversite mezunu oranı %11,04'tür. Üniversite mezunu kadın oranı %9,64'tür. (TÜİK, Eğitim İstatistikleri, 2018)

3.2. Altyapı Endeksi

Altyapı Endeksi (Şeker ve diğerleri, 2020) altyapı, hava kirliliği ve deprem riski alt kategorilerinden yararlanılarak hesaplanmıştır. Ardahan 52,96 endeks değeriyle 62. sıradadır. Bölgesinde bulunan Ağrı ve Iğdır'a göre daha ileri sırada yer almaktadır. Bayburt, Erzurum, Artvin ve Kars'a göre ise daha geridedir.

Tablo 15. Altyapı Endeksi

Sıra	Şehir	Endeks Değeri
16	Bayburt	66,92
50	Erzurum	57,08
56	Artvin	55,32
60	Kars	54,65
62	Ardahan	52,96
70	Ağrı	49,61
79	Iğdır	38,31

Kaynak: Şeker ve diğerleri (2020)

3.3. Ulaşım Endeksi

Ulaşım Endeksi (Şeker ve diğerleri, 2020) kara, hava, demir, deniz, ulaşım çeşitliliği ve trafik olayları alt kategorilerinden oluşmaktadır. 10,75 endeks değeriyle Ardahan 75. sıradadır. Bayburt'un 5 sıra ilerisindedir. Bölgesindeki diğer illere göre ise daha geri sırada yer almaktadır.

Tablo 16. Ulaşım Endeksi

Sıra	Şehir	Endeks Değeri
34	Erzurum	36,88
38	Kars	35,79
57	Artvin	28,52
62	Ağrı	22,41
71	Iğdır	13,19
75	Ardahan	10,75
80	Bayburt	6,93

Kaynak: Şeker ve diğerleri (2020)

Ulaşım verilerine göre 2019 yılında Ardahan yollarının %95,1'i asfalt yoldan oluşmaktadır (Karayolları Genel Müdürlüğü, 2019). Demir yolu hattı vardır. Ancak havaalanı ve liman bulunmamaktadır. Trafik olayları istatistikleri göre 10 bin kişiye düşen kaza sayısı 47'dir. 100 bin kişide yaralı sayısı 407 ve ölü sayısı 16'dır (EGM, Trafik Hizmetleri Başkanlığı, 2018).

3.4. Sağlık Endeksi

Sağlık Endeksi (Şeker ve diğerleri, 2020) sağlık altyapı ve sağlık durumu alt kategorilerinden oluşmaktadır. Ardahan genel sıralamada 70. ildir. 28,95 endeks değeriyle Kars'ın 0,02, Ağrı'nın 1,59 skor üzerindedir. Erzurum, Bayburt, Artvin ve Iğdır'ın gerisinde kalmaktadır.

Tablo 17. Sağlık Endeksi

Sıra	Şehir	Endeks Değeri
35	Erzurum	36,66
47	Bayburt	34,11
61	Artvin	31,72
68	Iğdır	29,53
70	Ardahan	28,95
71	Kars	28,93
74	Ağrı	27,36

Kaynak: Şeker ve diğerleri (2020)

2017 sağlık verilerine göre Ardahan'da 3 adet hastane vardır. Hepsi devlet hastanesidir, özel hastane ve üniversite hastanesi bulunmamaktadır. 10 bin kişiye düşen hekim sayısı 15, diş hekimi sayısı 3, sağlık personeli sayısı 58 ve eczane sayısı 2'dir (TÜİK, Sağlık İstatistikleri, 2017).

3.5. Eğitim Endeksi

Eğitim Endeksi (Şeker ve diğerleri, 2020) okul öncesi eğitim, ilköğretim, ortaokul, ortaöğretim, mesleki ortaöğretim, başarı seviyesi, yüksek eğitilmiş, yüksek eğitilmiş kadın nüfusu alt kategorilerinden meydana gelmektedir. Ardahan eğitim endeksinde 52,87 değeriyle 57. sırada yer almaktadır. Kars, Iğdır ve Ağrı'ya göre daha ileri sıradadır. Bölgesindeki tüm iller dikkate alındığında ise en yüksek endeks değerine sahip olan il Artvin'dir.

Tablo 18. Eğitim Endeksi

Sıra	Şehir	Endeks Değeri
37	Artvin	62,00
40	Bayburt	60,96
46	Erzurum	60,01
57	Ardahan	52,87
60	Kars	51,01
68	Iğdır	45,71
73	Ağrı	40,21

Kaynak: Şeker ve diğerleri (2020)

2018 eğitim verilerine göre Ardahan'ın net okullaşma oranı okul öncesi eğitimde %40,56, ilkokulda %92,9, ortaokulda %96,91 ve ortaöğretimde %82,13'tür. İlkokul okullaşma oranında erkeklerin oranı kadınlara göre fazladır. Ortaokul ve ortaöğretimde ise kadınların oranı daha fazladır (MEB, İstatistik, 2018). Üniversite sınavına giren kişilerin kazanma oranı %13,3'tür (YÖK, İstatistik, 2018). Nüfusun %10,45'i yüksek eğitilidir (TÜİK, Eğitim İstatistikleri, 2018).

3.6. Sosyal Yaşam Endeksi

Sosyal Yaşam Endeksi (Şeker ve diğerleri, 2020) kültür, spor ve sosyal yaşam alt kategorilerinden oluşmaktadır. Bölgenin en yüksek endeks değerine sahip ili Artvin'dir. 22,34 endeks değeriyle 27. sıradadır. Ağrı ise genel sıralamanın en sonundaki ildir.

Ardahan bölgesindeki illerle kıyaslandığında ortalamanın üzerinde kalmaktadır. Genel sıralamada 61. sıradadır. Iğdır, Kars ve Ağrı'dan daha üst sıradadır. Artvin, Bayburt ve Erzurum'un ise alt sıralarında yer almaktadır.

Tablo 19. Sosyal Yaşam Endeksi

Sıra	Şehir	Endeks Değeri
27	Artvin	22,34
37	Bayburt	20,68
40	Erzurum	20,11
61	Ardahan	15,50
77	Iğdır	7,65
79	Kars	6,47
81	Ağrı	2,70

Kaynak: Şeker ve diğerleri (2020)

Sosyal yaşam endeksi 2018 verilerine göre Ardahan, bölgesindeki illere göre faal sporcu oranının en yüksek olduğu ildir (Spor Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2018). Ancak kültür istatistiklerinde tiyatrodaki koltuk oranının, tiyatro eser oranının ve tiyatro seyirci oranının, sosyal yaşam istatistiklerinde ise faal dernek oranının en az olduğu ildir (TÜİK, Kültür İstatistikleri, 2018).

3.7. Makroekonomi Endeksi

Makroekonomi Endeksi (Şeker ve diğerleri, 2020) makro büyüklükler, kamu harcamaları ve gelirleri, vergi mükellefleri, elektrik tüketimi ve konut gibi alt kategorilerden oluşmaktadır. Ardahan 15,48 endeks değeriyle 60. sırada yer almaktadır. Iğdır ve Ağrı'nın ilerisinde, Artvin, Erzurum, Bayburt ve Kars'ın gerisindedir.

Tablo 20. Makroekonomi Endeksi

Sıra	Şehir	Endeks Değeri
11	Artvin	21,83
39	Erzurum	17,48
41	Bayburt	17,40
58	Kars	15,66
60	Ardahan	15,48
61	Iğdır	15,41
69	Ağrı	13,28

Kaynak: Şeker ve diğerleri (2020)

Ardahan'ın makro büyüklüklerine göre 2018 yılındaki işsizlik oranı %5,3, iş gücüne katılma oranı %50,3'tür (TÜİK, İşgücü İstatistikleri, 2018). Enflasyon oranı ise %16,76'dır (TÜİK, Enflasyon ve Fiyat, 2018).

3.8. Dış Ticaret ve Sanayi Endeksi

Dış Ticaret ve Sanayi Endeksi (Şeker ve diğerleri, 2020) ihracat ithalat hacmi, dış ticaret - sanayi altyapısı ve firma büyüklükleri gibi alt kategorilerden meydana gelmektedir. Ardahan genel sıralamada 77. sıradadır. Endeks değeri 1,03'tür. Bölgedeki iller genel olarak değerlendirildiğinde illerin endeks değerlerinin düşük olduğu görülmektedir. 2,14 değeriyle en yüksek değere sahip olan il Artvin, 0,82 değeriyle en alçak değere sahip olan il Kars'tır.

Tablo 21. Dış Ticaret ve Sanayi Endeksi

Sıra	Şehir	Endeks Değeri
57	Artvin	2,14
61	Bayburt	1,94
62	Erzurum	1,92
63	Iğdır	1,89
68	Ağrı	1,59
77	Ardahan	1,03
79	Kars	0,82

Kaynak: Şeker ve diğerleri (2020)

2018 yılı dış ticaret ve sanayi altyapısı verilerine göre bölgesindeki diğer illerden sanayi çalışanı oranının en az olduğu il Ardahan'dır. 1 adet küçük sanayi sitesi bulunmaktadır (Sanayi Bakanlığı, 2018).

3.9. Finansal Piyasalar Endeksi

Finansal Piyasalar Endeksi (Şeker ve diğerleri, 2020) mevduatları ve yatırımları, finansal altyapıyı ve kredileri temsil eden değişkenler kullanılarak hesaplanmıştır. Ardahan 16,57 endeks değeriyle genel sıralamada 55. sıradadır. Kars, Ağrı, Bayburt ve Iğdır'ın ilerisinde yer almaktadır. 0,11 skor farkla Erzurum'un 2 sıra gerisindedir.

Tablo 22. Finansal Piyasalar Endeksi

Sıra	Şehir	Endeks Değeri
39	Artvin	19,05
53	Erzurum	16,68
55	Ardahan	16,57
64	Kars	14,12
68	Ağrı	13,39
70	Bayburt	13,29
77	Iğdır	9,34

Kaynak: Şeker ve diğerleri (2020)

Ardahan'ın finansal altyapı 2018 verilerine göre şube başına düşen nüfusu 6.594, ATM başına düşen nüfusu ise 2.603'tür. Bölgesindeki illere göre en az mevduat oranına sahip ildir (BDDK, 2018).

3.10. Turizm Endeksi

Turizm Endeksi (Şeker ve diğerleri, 2020) turizm altyapısı, doluluk oranı, beş yıldızlı oteller ve kültür varlığı alt kategorilerinden meydana gelmektedir. 8,35 endeks değeriyle Ardahan bölge ortalamasının üzerindedir. Genel sıralamadaki yeri ise 46'dır. Bayburt, Ağrı, Artvin ve Iğdır'ın ilerisindedir. Bölgedeki en yüksek değere sahip il ise 11,24 ile Erzurum'dur.

Tablo 23. Turizm Endeksi

Sıra	Şehir	Endeks Değeri
29	Erzurum	11,24
35	Kars	10,56
46	Ardahan	8,35
69	Bayburt	5,76
70	Ağrı	5,71
73	Artvin	5,26
81	Iğdır	3,41

Kaynak: Şeker ve diğerleri (2020)

Ardahan turizm tesislerine 2018 yılında 3.363 yabancı ve 56.328 yerli kişi gelmiştir. Bölgesindeki illere göre turizm tesislerinde konaklama süresi en uzun olan ildir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2018).

3.11. Tarım Endeksi

Tarım Endeksi (Şeker ve diğerleri, 2020) tarım, organik tarım ve hayvancılık verilerinden faydalanılarak hesaplanmıştır. Ardahan'ın genel sıralamada en ileri durumda olduğu alan tarımdır. 21,46 endeks skoruyla 11. sırada yer almaktadır. Ağrı, Kars, Iğdır, Bayburt ve Artvin'in ilerisindedir. Erzurum'un ise 6 sıra gerisindedir.

Tablo 24. Tarım Endeksi

Sıra	Şehir	Endeks Değeri
5	Erzurum	26,18
11	Ardahan	21,46
14	Ağrı	19,82
15	Kars	19,52
45	Iğdır	11,20
51	Bayburt	9,81
55	Artvin	9,15

Kaynak: Şeker ve diğerleri (2020)

Ardahan'ın bölgesindeki illere göre en ileride olduğu alan 2018 yılı için hayvancılıktır. Kişi başına canlı hayvan değeri ve kişi başına hayvansal ürün değerlerinin en yüksek olduğu ildir. Bitkisel üretim değeri düşüktür (TÜİK, Tarım İstatistikleri, 2018). Bunun sebebi sert iklim koşullarıdır.

3.12. İnovasyon Endeksi

İnovasyon Endeksi (Şeker ve diğerleri, 2020) patent, marka, model sayıları, inovasyon altyapısı, yüksek teknoloji ihracat ve proje sayıları gibi kategoriler belirlenerek oluşturulmuştur. Ardahan 1,83 endeks değeriyle 78. sıradadır. Bölgesindeki illerin en gerisinde yer almaktadır.

Tablo 25. İnovasyon Endeksi

Sıra	Şehir	Endeks Değeri
33	Erzurum	6,20
49	Artvin	5,08
55	Iğdır	4,62
65	Ağrı	4,23
71	Kars	3,17
74	Bayburt	2,39
78	Ardahan	1,83

Kaynak: Şeker ve diğerleri (2020)

3.13. Girişimcilik Endeksi

Girişimcilik Endeksi (Şeker ve diğerleri, 2020) firma sayıları ve firma büyüklüklerini gösteren değişkenlerden yola çıkılarak hesaplanmıştır. Ardahan 16,50 endeks skoru ile 80. sıradadır. Bölgesindeki illerle sıralamaları yakındır. Ancak bölge olarak genel sıralamada oldukça gerilerde yer almaktadırlar.

Tablo 26. Girişimcilik Endeksi

Sıra	Şehir	Endeks Değeri
48	Erzurum	16,80
63	Ağrı	16,66
73	Iğdır	16,58
75	Artvin	16,54
76	Kars	16,54
77	Bayburt	16,52
80	Ardahan	16,50

Kaynak: Şeker ve diğerleri (2020)

3.14. Yükseköğretim Endeksi

Yükseköğretim Endeksi (Şeker ve diğerleri, 2020) lisansüstü mezun sayısı ve yükseköğretim altyapısı alt kategorilerinden oluşmaktadır. Ardahan genel sıralamada 56. ildir. Iğdır ve Ağrı'nın daha ilerisindedir. Bölgedeki en yüksek endeks değerine sahip il ise Erzurum'dur. 29,90 skorla 6. sıradadır.

Tablo 27. Yükseköğretim Endeksi

Sıra	Şehir	Endeks Değeri
6	Erzurum	29,90
28	Bayburt	19,66
41	Artvin	17,34
52	Kars	15,75
56	Ardahan	15,45
71	Iğdır	11,20
80	Ağrı	5,88

Kaynak: Şeker ve diğerleri (2020)

Bölgesindeki illere göre 2018 yılında en az akademisyen oranına sahip olan il Ardahan'dır. Nüfusun binde 7,8'i yüksek lisans mezunu, binde 2,12'si doktora mezundur (ÖSYM, Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi, 2018).

3.15. Teknolojik Altyapı Endeksi

Teknolojik Altyapı Endeksi (Şeker ve diğerleri, 2020) telefon ve internet olmak üzere iki alt kategoriden yola çıkılarak hesaplanmıştır. Ardahan 71,13 endeks değeriyle 41. sıradadır. Artvin'in 1 sıra gerisinde yer almaktadır. Ancak bölgesindeki diğer tüm illerin ilerisindedir.

Tablo 28. Teknolojik Altyapı Endeksi

Sıra	Şehir	Endeks Değeri
40	Artvin	71,26
41	Ardahan	71,13
47	Bayburt	67,23
61	Erzurum	60,39
63	Iğdır	59,41
65	Kars	58,82
72	Ağrı	51,85

Kaynak: Şeker ve diğerleri (2020)

SONUÇ

Bu çalışmada Türkiye'de ulusal düzeyde son 10 yılda üretilmiş illerin sosyoekonomik gelişmişliğini ortaya koyan parametreleri içeren ve belli aralıklarla periyodik olarak yayınlanan rekabet endeksleri incelenmiştir. İncelenen rekabet endekslerinin bileşenleri farklılıklar gösterse de genel olarak bakıldığında endeks hesaplamalarına katılan parametrelerin oldukça birbirine benzer olduğu gözlenmiştir. Ancak gerek hesaplama metodolojisi gerekse bileşen gruplarının ve konuya bakış açıları nedeniyle yapılan sıralamalarda farklı sıralamalara rastlanılmaktadır. Yine de bölgesel olarak bakıldığında Türkiye'de son 10 yılda rekabet gücü artan ve azalan bölgelerin birbirine benzer yapılarla sahip olduğu gözlenmektedir.

Ardahan ilinin son 10 yıldaki sosyoekonomik gelişiminin ve iller arasındaki rekabet düzeyinin derlendiği bu çalışmanın sonuçlarına göre her ne kadar 81 il

içinde rekabet sıralamalarında alt bölgelerde yer almasına rağmen Ardahan'ın endeks skorlarının yıllar itibarıyla yükseldiği ve böylece 81 il içindeki sırasının da daha iyiye doğru ilerlediği görülmektedir. Bu çalışmada Ardahan ili, çevre iller olarak düşünülebilecek olan Kars, Artvin, Erzurum, Bayburt, Iğdır ve Ağrı illeri ile birlikte incelenmiştir.

Ardahan 2009 dönemi için EDAM tarafından yapılan "Türkiye İçin Bir Rekabet Endeksi"(EDAM 2009) çalışmasında 73. sırada iken aynı kurumun 2014 raporunda 66. sıraya yükselmiştir. URAK tarafından hazırlanan endekslerde ise 2011 yılında 78., 2016 yılında 69. ve 2018 yılında 64. olarak endeks sıralamasında yükselen bir ivme göstermiştir. Kalkınma Bakanlığı SEGE çalışmalarında 2011'de 71. sırada, 2017'de ise 67. sırada endeksteki yerini almıştır. İstanbul Üniversitesi tarafından hazırlanan çalışmalarda ise sırasıyla 2012 yılında 75., 2015 yılında 74. ve 2019 yılında ise 69. olmuştur. Tüm bu göstergeler Ardahan'ın son 10 yıl içinde rekabet gücünü giderek artırdığını ve endeks sıralamalarında yükselen bir görünüm çizdiğini ortaya koymaktadır. Ancak her ne kadar endeks sıralamalarında yükselen bir görünüm çizse de Ardahan, 2019 yılında İstanbul Üniversitesi bünyesinde yayınlanan güncel çalışmada ortaya konulan kümeleme analizine göre 7 küme arasında 6. kümede yer almaktadır. Bu durum Ardahan'ın bir takım kronik sorunlarının ve dezavantajlı alanlarının şehrin rekabet gücünün artırılmasında önemli bir etken olduğunu göstermektedir.

Bu bağlamda Ardahan'ın rekabet gücünü azaltan en önemli faktörler, demografik ve nüfus yapısına bağlı sorunlar, sürekli göç veren iller arasında olması, eğitim düzeyinin düşüklüğü, kent ekonomisinin diğer illere göre derinlik kazanmamış olması, inovasyon ve girişimcilik alanlarında herhangi bir gelişme gösterememesi olarak sıralanabilir. Buna karşın Ardahan'da tarım ve hayvancılık sektörü ile turizm olanakları, kentin gelişimi ve rekabet gücüne pozitif etki yapan ve sahip olunan potansiyelin etkin bir şekilde değerlendirilmesiyle yüksek katma değer sağlayabilecek yönleridir. Öte yandan üniversite-sanayi ve sivil toplum işbirlikleri ile kentin sosyoekonomik gelişimine katkıda sunulacak projelerin yaygınlaştırması, kentte sosyal yaşamın gelişmesine de olanak tanıyacaktır. Sosyal yaşamı gelişmiş, istihdam olanakları artmış, bir turizm cazibe merkezine dönüşmüş bir şehir olma potansiyeli, Ardahan'ın ilerleyen yıllarda rekabet gücüyle bölgesinde öne çıkmasını sağlayacaktır.

Ardahan'ın rekabet gücünün artması için kentin ekonomik altyapısının iyileştirilmesi, hayvancılık, süt ve süt ürünleri, arıcılık gibi alanlarda kooperatif benzeri uygulamaların geliştirilmesi, kaynakların etkin kullanılması, bir-

likte çalışılabilirlik modellerinin yaygınlaştırılması gereklidir. Aynı zamanda turizm potansiyelinin ortaya çıkartılarak bölgedeki diğer illerle birlikte turizm rotalarının oluşturulması ve etkin bir destinasyon yönetiminin hayata geçirilmesi ve turizm altyapısının güçlendirilmesi önem taşımaktadır. Her ne kadar ekonomik gelişmişlik sosyal gelişmişliğin de önemli bir bileşeni olsa da Ardahan'ın sosyal gelişmişlik düzeyinin eğitim ve sosyal hayat başta olmak üzere yükseltilmesi, kamu kesiminin bu alanda yapacağı yatırımlarla şehrin sosyal yaşamını zenginleştirilmesi gereklidir.

KAYNAKÇA

- Acar S., Meydan M.C., Bilen Kazancık L., Işık M. (2019), İllerin ve Bölgelerin Sosyo - Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (SEGE 2017), Erişim adresi: https://www.bebka.org.tr/admin/datas/sayfas/89/sege-2017_1581687211.pdf
- Ardahan İl Tarım ve Orman Müdürlüğü (2016). 2016 Brifing. Erişim adresi: <https://ardahan.tarimorman.gov.tr/Link/7/Guncel-Brifing>
- Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu (BDDK), İstatistikler, Erişim adresi: <https://www.bddk.org.tr/>
- Camagni R. (2002). *On the Concept of Territorial Competitiveness: Sound or Misleading?* *Urban Studies*, 39(13), 2395-2411.
- Ekonomi ve Dış Politika Araştırmalar Merkezi (EDAM), (2009), *Türkiye İçin Bir Rekabet Endeksi 2009*. Erişim adresi: <https://edam.org.tr/wp-content/uploads/2009/01/trkiye-icin-bir-rekabet-endeksi.pdf>
- Emniyet Genel Müdürlüğü (EGM). *Trafik İstatistikleri Bülteni*. Erişim adresi: <http://www.trafik.gov.tr/>
- Gençlik ve Spor Bakanlığı, İstatistikler, Erişim adresi: <http://sgm.gsb.gov.tr/Sayfalar/175/105/Istatistikler>
- International Institute of Management Development (IMD), (2019). *World Digital Competitiveness Ranking 2019*. Lausanne.
- Johansson B. (2000). *Regional Competition: Endogenous and Policy Supported Process, Regional Competition* içinde, Ed: P.W.J. Batey ve P. Friedrich. Springer Verlag. Berlin, Heidelberg, NY.
- Karayolları Genel Müdürlüğü (KGM). *İllere Göre Devlet ve İl Yollarının Satış Cinslerine Göre Uzunlukları*. Erişim adresi: <http://www.kgm.gov.tr/SiteCollectionDocuments/KGMdocuments/Istatistikler/DevletYolEnvanter/İllereGoreDevletVeliYollari.pdf>
- Khemani R. S. (1997), *Fostering Competitiveness*, Erişim adresi: <http://www.cipe.org/mdf1997/foster.htm>
- Kültür ve Turizm Bakanlığı. İstatistikler, Erişim adresi: <https://yigm.ktb.gov.tr/>
- Milli Eğitim Bakanlığı (MEB), İstatistikler, Erişim adresi: <http://www.meb.gov.tr/>
- Porter M. E. (1990), *The Competitive Advantage of Nations*, Free Press. New York.
- Sağlık Bakanlığı. *Sağlık İstatistikleri*, Erişim adresi: <https://dosyasb.saglik.gov.tr/Eklenti/31096,turkcesiydijiv1pdf.pdf?6>
- Sanayi Bakanlığı, *OSB Listesi*, Erişim adresi: <http://portal.osbuk.org/OSBBilgiPortal/>
- Spor Hizmetleri Genel Müdürlüğü, İstatistikler, Erişim adresi: <http://sgm.gsb.gov.tr/Sayfalar/175/105/Istatistikler>

- Şeker M. vd. (2012), *Küresel Rekabet Endeksi Türkiye 26 Bölge 81 İl*, İstanbul Kalkınma Ajansı Projesi. Erişim adresi: <http://cdn.istanbul.edu.tr/statics/sehir.istanbul.edu.tr/wp-content/uploads/KureselRekabetEndeksi-26B%C3%B6lge81%C4%B0l.pdf>
- Şeker M., Saldanlı A., Bektaş H. (2015), *İller Arası Rekabet Endeksi 2013-2014*, Kayseri Ticaret Odası - ORAN Projesi. Erişim adresi: http://cdn.istanbul.edu.tr/FileHandler2.ashx?f=b1_3.iller-arasi-rekabet-endeksi-2013-2014.pdf
- Şeker M. vd. (2020). *İller Arası Rekabet Endeksi 2018-2019*, İstanbul Üniversitesi Şehir Politikaları Uygulama Ve Araştırma Merkezi 2020. Erişim adresi: <http://cdn.istanbul.edu.tr/statics/sehir.istanbul.edu.tr/wp-content/uploads/illeraras%C4%B1rekabetendeksi20182019.pdf>
- Tarım ve Orman Bakanlığı, *Organik Tarım*, Erişim adresi: <https://tarimorman.gov.tr/>
- Türkiye Cumhuriyeti Ölçme Seçme ve Yerleştirme Merkezi, *Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi*, Erişim adresi: <https://istatistik.yok.gov.tr>
- Türkiye Cumhuriyeti Kalkınma Bakanlığı Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü (2013). *İllerin ve Bölgelerin Sosyo – Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (SEGE 2011)*. Erişim adresi: https://sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/İllerin_ve-Bölgelerin_Sosyo-Ekonomik_Gelismislik_Siralaması_ArastirmasiSEGE-2011%e2%80%8b.pdf
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), *Eğitim İstatistikleri*, Erişim adresi: <https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/degiskenlerUzerindenSorgula.do>
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), *Enflasyon ve Fiyat*, Erişim adresi: <https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/degiskenlerUzerindenSorgula.do>
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), *Kültür İstatistikleri*, Erişim adresi: <https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/degiskenlerUzerindenSorgula.do>
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), *Nüfus ve Demografi*, Erişim adresi: <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr>
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), *İşgücü İstatistikleri*, Erişim adresi: <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr>
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). *Sağlık İstatistikleri*. Erişim adresi: <https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/degiskenlerUzerindenSorgula.do>
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), *Tarım İstatistikleri*, Erişim adresi: <https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/degiskenlerUzerindenSorgula.do>
- Uluslararası Rekabet Araştırmaları Kurumu (2011). *İllerarası Rekabetçilik Endeksi 2009-2010*. Erişim adresi: http://www.urak.org/wp-content/uploads/2014/04/URAK_İllerarasıRekabetçilikendeksi2009-2010.pdf
- Uluslararası Rekabet Araştırmaları Kurumu (2016), *İller Arası Rekabetçilik Endeksi 2016*. Erişim adresi: <https://www.urak.org/yayinlar/299-i-llerarası-rekabetçilik-endeksi-2016.html>
- Uluslararası Rekabet Araştırmaları Kurumu (2018). *İller Arası Rekabetçilik Endeksi 2018*. Erişim adresi: http://www.urak.org/wp-content/uploads/2019/05/URAK_%C4%B0RE_2018-2.pdf
- World Economic Forum (WEF) (2009), *Global Competitiveness Report 2019*, Switzerland.
- Yenigün Dilek P. (2016). *Türkiye İçin Bir Rekabet Endeksi 2014*, TÜRKONFED ve EDAM. Erişim adresi: <http://www.turkonfed.org/Files/ContentFile/turkiye-icin-bir-rekabet-endeksi-raporu.pdf>
- Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı (2018), *Yükseköğretime Geçişte İl – Bölge Başarıları ve Nüfus Hareketliliği*, Erişim adresi: https://www.yok.gov.tr/Documents/Yayinlar/Yayinlarmiz/2018_YKS_il_karnesi.pdf

EDİTÖR
DOÇ. DR. İHSAN KURTBAŞ

ARDAHAN DEĞERLEMELERİ -2-

DEĞERLER, POTANSİYELLER VE YAKLAŞIMLAR

Jacques Ellul, "Söz, bizi zamana yerleştirir." der. Bu çıkarsama, modern zamanlarda, epistemolojiyi, ontolojik açıdan varoluş sorununa karşı keskin bir reçete olarak sunma eylemidir. Zira günümüz dünyasının en önemli sorunlarından biri, rutinin kıskacında yer yer alışkanlıklara dönüşen davranışların içindeki nice değer kodlarının ve güzelliklerin yitip-giden zenginliğidir. Ardahan ili, modernleşme ve küreselleşmenin farksızlaştırdığı özgün değerlerin, zamanın ruhuna direnç gösterdiği güzide bir Anadolu toprağıdır. Endüstriyel kapitalizmin risklerle donattığı yerkürede, bozulmamış, bereketli ve güvenilir bir sığınaktır.

Ne var ki, buradaki tespitimiz, bıçak sırtı bir tespittir. Nitekim Ardahan'ın kirlenmemiş/el değmemiş doğa güzellikleri, yer altı ve yer üstü zenginlikleri, güçlü birtakım gizil potansiyelleri ve sahip olduğu somut/soyut değerleri ile bir yandan işlenmeyi/değerlendirilmeyi beklerken; öte yandan titizlikle korunmayı ve muhafaza edilmeyi gerektirmektedir. Diyebilirim ki; Ardahan Değerlemeleri serisi; topyekûn bir söz olarak, bu hassasiyetlerle Ardahan'ı zaman(d)a yerleştirme gayretiyle ortaya çıkan bir şehir monografisidir.

Bu düşüncelerle, geçen yıl ilki hazırlanan Ardahan Değerlemeleri -I- kitabından sonra serinin 2. kitabı olan bu çalışmada, Ülkemizin farklı üniversitelerinden 34 yazarın daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış 21 bilimsel makalesi yer almaktadır. Ardahan ili, pek çok zenginlik, varlık ve potansiyeli ile hemen tüketilemeyecek ölçüde geniş bir değerler spektrumuna sahip olduğundan; sizler, Ardahan Değerlemeleri -2- kitabını okuduğunuz dönemde, serinin sonraki sayısı için bizler yolda olacağız. Kitabın ilgisine fayda getirmesini ümit ediyor; keyifli okumalar diliyoruz.

AKADEMİK YAYINCILIK

www.nobelyayin.com

ARDAHAN DEĞERLEMELERİ -2-

EDİTÖR
DOÇ. DR. İHSAN KURTBAŞ

EDİTÖR
DOÇ. DR. İHSAN KURTBAŞ

ARDAHAN DEĞERLEMELERİ -2-

DEĞERLER, POTANSİYELLER VE YAKLAŞIMLAR

ARDAHAN DEĞERLEMELERİ -2-

Değerler, Potansiyeller ve Yaklaşımlar

Editör

Doç. Dr. İhsan Kurtbaş

Ardahan Ticaret ve Sanayi Odası'nın katkılarıyla basılmıştır.

ARDAHAN DEĞERLEMELERİ - 2: Değerler, Potansiyeller ve Yaklaşımlar

Editör: Doç. Dr. İhsan Kurtbaş

Yayın No. : 3160
Beşerî Bilimler No. : 247
ISBN : 978-625-406-890-4
E-ISBN : 978-625-406-891-1
Basım Sayısı : 1. Basım, Aralık 2020

© Copyright 2020, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO. 40340

Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti. ne aittir. Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Nobel Yayın Grubu, 1984 yılından itibaren ulusal ve 2011 yılından itibaren ise uluslararası düzeyde düzenli olarak faaliyet yürütmekte ve yayımladığı kitaplar, ulusal ve uluslararası düzeydeki yükseköğretim kurumları kataloglarında yer almaktadır.

Genel Yayın Yönetmeni : Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-
Yayın Koordinatörü : Gülfem Dursun -gulfem@nobelyayin.com-

Redaksiyon : Emre Gürbüz -emre@nobelyayin.com-
Sayfa Tasarım : Leyla Kurt -leyla@nobelyayin.com-
Kapak Tasarım : Mehtap Yürümez -mehtap@nobelyayin.com-
Baskı ve Cilt : Atalay Matbaacılık / Sertifika No.: 15689-
Büyük Sanayi 1 Cad. Elif Sok. No.:7/236-237 İskitler / ANKARA

Kütüphane Bilgi Kartı

Kurtbaş, İhsan.

Ardahan Değerlemeleri -II- Değerler, Potansiyeller ve Yaklaşımlar / Editör: İhsan Kurtbaş

1. Basım. XXII+ 532 s. 16x23,5 cm Kaynakça var, dizin yok.

ISBN : 978-625-406-890-4

E-ISBN : 978-625-406-891-1

1. Siyaset 2. Kültür 3. Ekonomi 4. Ardahan

Genel Dağıtım

ATLAS AKADEMİK BASIM YAYIN DAĞITIM TİC. LTD. ŞTİ.

Adres: Bahçekapı Mah. 2465 Sk. Oto Sanayi Sitesi No. 7 Bodrum Kat Şaşmaz-ANKARA - siparis@nobelyayin.com-

Telefon: +90 312 278 50 77 - **Faks:** 0 312 278 21 65

E-Satış: www.nobelkitap.com - www.atlaskitap.com - **Bilgi:** esatis@nobelkitap.com - info@atlaskitap.com

Dağıtım ve Satış Noktaları: Alfa Basım Dağıtım, Ana Basım Dağıtım, Arasta, Arkadaş Kitabevi, Başarı Dağıtım, D&R mağazaları, Dost Dağıtım, Güneş Dağıtım, Kitapsan, Nezih Kitabevleri, Prefix, Remzi Kitabevleri, TveK Mağazaları

BÖLÜM YAZARLARI

BÖLÜM 1: **YENİ SEÇİM VE CUMHURBAŞKANLIĞI HÜKÜMET SİSTEMİNDE SEÇMEN TERCİH VE KARARLARININ SOSYOLOJİSİ, DİNAMİKLERİ VE TAKTİKSELLİĞİ**
Ardahan İli Örneğinde 24 Haziran Seçimleri Üzerine Bir Araştırma
Doç. Dr. İhsan KURTBAŞ
Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi
Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-5828-6887>

BÖLÜM 2: **PARTİ KİMLİĞİ ALGISI**
Ardahan İli Örneğinde Lisansüstü Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma
Dr. Öğr. Üyesi Onur Akçakaya
Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi
Orcid ID: 0000-0002-7328-5380

Öğr. Gör. Canan Tun İnan
Samsun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
Orcid ID: 0000-0003-1727-9178"0000-0003-1727-9178

BÖLÜM 3: **ULUSAL ÖNEME HAİZ SULAK ALANIN YERELDEKİ ALGISI: AKTAŞ GÖLÜ (ARDAHAN) ÖRNEĞİ**
Dr. Öğr. Üyesi Murat Demirel
Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
Kentleşme ve Çevre Sorunları
Orcid ID: 0000-0003-0994-545X

- BÖLÜM 4: ARDAHAN YÖRESİ HALILARI**
Prof. Dr. Bekir Deniz
*Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi
Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi*
- BÖLÜM 5: ARDAHAN YÖRESİ GELENEKLİ EL ÖRGÜSÜ YÜN ÇORAPLARI**
Dr. Öğr. Üyesi Ebru Subaşı
*Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi
Sanat Tarihi Bölümü
Orcid ID: 0000 0002 2254 0871*
- BÖLÜM 6: ARDAHAN'DA YAYLACILIK KÜLTÜRÜ VE YAYLACILIK FAALİYETLERİNDE YAŞANAN SORUNLAR**
Leman Albayrak
*19 Mayıs Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Coğrafya Bölümü, Beşerî ve İktisadi Coğrafya ABD Doktora Öğrencisi
Orcid ID: 0000-0001-6944-3852*
- BÖLÜM 7: ARDAHAN'IN TURİZM DEĞERLERİ**
Dr. Öğr. Üyesi Hürriyet Çimen
*Ardahan Üniversitesi Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu
Turizm İşletmeciliği bölümü
Orcid ID: 0000-0001-6107-2444*
- BÖLÜM 8: 1900 YILI RUS ANSİKLOPEDİSİNE GÖRE ARDAHAN OKRUĞU**
Dr. Öğr. Üyesi Gülnara Goca Memmedli
*Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi
Gürcü Dili ve Edebiyatı Bölümü
Orcid ID: 0000-0002-9942-2670*
- BÖLÜM 9: ARDAHAN'IN İLLER ARASI REKABET ENDEKSLERİNDEKİ SEYRİ (2010-2020)**
Prof. Dr. Murat Şeker
*İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi
Maliye Bölümü, Bütçe ve Mali Planlama Ana Bilim Dalı
Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-3925-6276>*
- Gülçin Çelikbıçak
*İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ekonometri Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi
Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-2685-179X>*

BÖLÜM 10: COĞRAFI İŞARETLİ ÜRÜNLERİN YEREL KALKINMA ÜZERİNE ETKİLERİ

Ardahan İli Örneğinde Bir Değerlendirme

Arş. Gör. Dr. Mustafa Caner Timur

Ardahan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü

Orcid ID: 0000-0002-3259-8495

Şevket Kaan Gündoğdu

Orcid ID: 0000-0002-1252-5256

BÖLÜM 11: İÇ GÖÇ HAREKETLİLİĞİNİN MAKRO VE MİKRO KURAMLAR İLE DEĞERLENDİRİLMESİ: Ardahan İli Örneğinde Bir Değerlendirme

Dr. Öğr. Üyesi Sevgi Coşkun

İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi,

İktisat Bölümü, İktisat Politikası Anabilim Dalı

Orcid ID: 0000-0002-9561-7200

Arş. Gör. Sümeyye Kara

Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi,

Sosyoloji Bölümü, Uygulamalı Sosyoloji Anabilim Dalı

Orcid ID: 0000-0002-8636-3528

BÖLÜM 12: ARDAHAN'IN KRONİK GÖÇ SORUNU: Sosyoekonomik Bir Değerlendirme

Doç. Dr. Deniz Özyakışır

Kafkas Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü

Orcid ID: 0000-0002-9710-3238

BÖLÜM 13: TÜRKİYE'DEKİ HAYVANCILIK SEKTÖRÜNDE ARDAHAN İLİNİN YERİ VE ÖNEMİ: SWOT Analizi ile Genel Bir Bakış

Dr. Öğr. Üyesi Cemalettin Ayvazoğlu

Ardahan Üniversitesi Nihat Delibalta Göle Meslek Yüksekokulu

Laborant ve Veteriner Sağlık Programı

Orcid ID: 0000-0003-2064-0657

Prof. Dr. Pınar Ayvazoğlu Demir

Kafkas Üniversitesi Veteriner Fakültesi

Hayvan Sağlığı Ekonomisi ve İşletmeciliği

Orcid ID: 0000-0002-7010-0475

BÖLÜM 14 ARDAHAN İLİNDE SÜT SIĞIRCILIĞININ MEVCUT DURUMU, SORUNLARI VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Doç. Dr. Abdülkerim Diler

Atatürk Üniversitesi Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu

Bitkisel ve Hayvansal Üretim Bölümü

Orcid ID: 0000-0001-7958-6179

BÖLÜM 15 ARDAHAN İLİNDE SIĞIR YETİŞTİRİCİLİĞİNİN ÖNEMİ VE SIĞIRLARIN BAZI ZONOTİK HASTALIKLARI

Dr. Öğr. Üyesi Ertan Doğan

Ardahan Üniversitesi Nihat Delibalta Göle MYO

Laborant ve Veteriner Sağlık Bölümü

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-0751-0559>

Uz. Dr. Ali Nazmi Can Doğan

Göle Devlet Hastanesi İç Hastalıklar Kliniği

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-2660-8148>

BÖLÜM 16 ARDAHAN BÖLGESİNDE BUZAĞI VARLIĞI VE GELECEĞİ

Doç. Dr. Abdülkerim Diler

Atatürk Üniversitesi Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu

Bitkisel ve Hayvansal Üretim Bölümü

Orcid ID: 0000-0001-7958-6179

BÖLÜM 17 ARDAHAN İLİ KAZ YETİŞTİRİCİLİĞİ VE BAŞLICA GÖRÜLEN ENFEKSİYÖZ HASTALIKLAR

Dr. Öğr. Üyesi Ertan Doğan

Ardahan Üniversitesi Nihat Delibalta Göle MYO, Göle-Ardahan

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-0751-0559>

Uz. Dr. Ali Nazmi Can Doğan

Göle Devlet Hastanesi İç Hastalıklar Kliniği, Göle-Ardahan

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-2660-8148>

BÖLÜM 18 ARDAHAN İLİ ARI YETİŞTİRİCİLERİNİN SOSYOEKONOMİK DURUMU VE ARICILIĞIN TEKNİK ÖZELLİKLERİNİN BELİRLENMESİ

Zir. Yük. Müh. Sibel Selda Barak

Ankara Tarım ve Orman İl Müdürlüğü

Hayvan Sağlığı ve Yetiştiriciliği Şube Müdürlüğü

Orcid ID: 0000-0002-9503-7361

Doç. Dr. Aziz Gül

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Ziraat Fakültesi Zootekni Bölümü

Orcid ID: 0000-0003-1158-5019

BÖLÜM 19

ARDAHAN VE ÇEVRESİNDE BAL ARISI KOLONİLERİNDE MEVSİMLERE GÖRE BAKIM ÇALIŞMALARI

Doç. Dr. Yaşar Erdoğan

*Bayburt Üniversitesi, Demirözü Meslek Yüksekokulu
Veterinerlik Bölümü*

Orcid ID: 0000-0001-6154-7008

BÖLÜM 20

ARDAHAN YÖRESİNDE BAL ARISI (*Apis mellifera L.*) KOLONİLERİNDE KIŞLATMA VE KIŞLATMANIN ÖNEMİ

Doç. Dr. Mahir Murat Cengiz

*Atatürk Üniversitesi Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu
Bitkisel ve Hayvansal Üretim Bölümü*

Orcid ID: 0000-0002-9844-4229

Öğr. Gör. Kemal Yazıcı

Ardahan Üniversitesi Posof Meslek Yüksekokulu Bitkisel ve Hayvansal Üretim Bölümü
Orcid ID: 0000-0002-1369-5994

Dr. Öğr. Üyesi Servet ARSLAN

*Akdeniz Üniversitesi Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu
Bitkisel ve Hayvansal Üretim Bölümü*

Orcid ID: 0000-0003-3892-8130

BÖLÜM 21

KAFKAS ARISI (*Apis mellifera caucasica*), İZOLE BÖLGELERİ VE ARDAHAN İLİ GENELİNDE KORUMA ÇALIŞMALARI

Doç. Dr. Aziz Gül

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Ziraat Fakültesi Zooteknik Bölümü
Orcid ID: 0000-0003-1158-5019

Doç. Dr. Mahir Murat CENGİZ

*Atatürk Üniversitesi Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu
Bitkisel ve Hayvansal Üretim Bölümü*

Orcid ID: 0000-0002-9844-4229

Öğr. Gör. Kemal YAZICI

*Ardahan Üniversitesi Posof Meslek Yüksekokulu
Bitkisel ve Hayvansal Üretim Bölümü*

Orcid ID: 0000-0002-1369-5994

Dr. Öğr. Üyesi Servet ARSLAN

*Akdeniz Üniversitesi, Teknik Bilimler Meslek Yüksek Okulu
Organik Tarım Bölümü*

Orcid ID: 0000-0003-3892-8130

SUNUŐ

Günümüz dünyasında bilimsel araştırma/yayın yapma, eğitim öğretim ve toplum hizmetleri olmak üzere üç temel rolü olan üniversiteler kuruldukları şehrin sanayisini, kentsel dokusunu, demografisini; sosyoekonomik, siyasal ve kültürel yapılarını doğrudan ve dolaylı şekilde etkileme kapasitesine sahip kurumsal yapılardır. Üniversiteler temel rol ve işlevlerini ancak varılmak istenilen hedefler doğrultusunda özgün bir misyona sahip olmaları sayesinde anlamlı ve etkili şekilde yerine getirilebilirler.

Bu çerçevede Üniversitemiz somut bilimsel veriler temelinde, bölgemizin ve şehrimizin iktisadi, sosyal, beşerî sermayesini ve genel olarak güçlü ve zayıf yönlerini göz önünde bulundurarak kendi özel misyonunu belirlemiştir. Ardahan Üniversitesi, esas itibarıyla coğrafi olarak etrafımızda yer alan Kafkasya, Orta Asya ve ayrıca Uzak Doğu'ya açılan bir bilim kapısı olmayı ve kendi hinterlandındaki bu geniş alanın ihtiyaçlarını gözeterek bilimsel faaliyetler yapmayı, iş birlikleri geliştirmeyi ve bölgesel kalkınma konusunda içinde bulunduğu coğrafyanın ufku olmayı misyon edinmiş bir üniversitedir.

Bu misyon çerçevesinde Üniversitemiz, şehrimizin değerleri ve potansiyellerini göz önünde bulundurarak yenilikçi, yaratıcı, uygulanabilir projeler üretmekte, patent çalışmaları yapmakta, iş birlikleri kurmakta, bilimsel araştırma ve yayınlar üretmektedir. Üniversitemizin üzerinde konuşlandığı Ardahan ili, aşağıda daha ayrıntılı ifade edildiği üzere, güçlü kaynakları; yer altı ve yer üstü zenginlikleri, maddi ve manevi değerleri, değerlendirilmeye açık ekonomik, sosyal, kültürel ve turistik potansiyelleriyle yurdumuzun çok önemli ve kendine özgü illerinden biridir.

Hem politik hem ekonomik düzeyde ülkemizin Orta Asya ve Kafkasya'ya açılan kapısı niteliğinde olan Ardahan, büyük bir jeostratejik ve jeopolitik öneme sahiptir. Bu bağlamda Üniversitemiz; Kafkasya, Orta Asya ve Uzak Doğu ülkeleri üzerine sosyal, siyasi, ticari, teknolojik ve stratejik araştırmalar yapmaktadır. Ayrıca ülkemizde yükseköğretim alanında bir ilki başaran Üniversitemiz; İngilizce, Fransızca ve Almanca dışında Kafkasya ve Orta Asya'nın ortak dili olan Rusçada eğitim/öğretime ağırlık vermektedir.

Türk halk kültürü alanında Ardahan'ın müstesna ve özgün bir yeri olduğuna kuşku yoktur. Ardahan'daki Türk varlığı ve kültürünün yaklaşık 3000 yıl gerilere gittiği bilinmektedir. Bu tarihsel süreç içerisinde Türklerin Anadolu'ya giriş ve geçiş kapısı niteliğinde olan Ardahan, binyılların gelenek ve göreneklerinin aktarıcısı ve taşıyıcısı durumunda olan, çok güçlü ve özgün bir Âşıklık geleneğine ev sahipliği yapmaktadır. Üniversitemizde halk edebiyatı ve âşıklık geleneğinin yaşatılması için amacıyla özgün bilimsel araştırmalar yapılmakta, etkinlikler düzenlenmekte, eğitim öğretim faaliyetleri yürütülmektedir.

Ülkemizin en geniş ve verimli otlak alanlarına sahip olan Ardahan, flora çeşitliği bakımından dünyanın sayılı mekânlarından biri olmasıyla da dikkat çekmektedir. Ayrıca partikül madde açısından Dünya Sağlık Örgütü'nün izin verdiği sınır değerleri aşmayan Ardahan, ülkemizin havası en temiz illerinden birisi olan olarak gösterilmektedir. Bu bağlamda Üniversitemiz; organik tarım, organik hayvancılık ve organik arıcılığı geliştirmeye yönelik bilimsel araştırma, yayın ve projeler üretmektedir. Bu noktada başta dilinin uzunluğu ve soğuğa dayanıklılığı açısından ülkemizde tek, dünyada dört nadide ırktan biri olan Kafkas arı ırkının gen merkezi de Ardahan'dır. Bu çerçevede Üniversitemizde Kafkas Arı ve Arıcılık Uygulama ve Araştırma Merkezi, Kafkas arı ırkını korumak, geliştirmek noktasında çalışma ve projeler gerçekleştirilmektedir.

Ardahan, orman varlığıyla da çok önemli bir ilimizdir. İl merkezinin beş kilometre kuzeydoğusunda başlayan Ardahan ormanları, Kura Vadisi'nin etrafında dört parça sarıçam ormanından ve bu ormanları kuşatan geçiş çayırlarından oluşmaktadır. Çok çeşitli kullanım alanlarına sahip odunuyla sarıçam; işlenmesi kolay, dayanıklı ve bol reçineli oluşuyla pek kıymetli bir yapı malzemesidir. Üniversitemiz orman ürünleri endüstrisi alanında özellikle doğal malzemeden imal edilen organik oyuncak, mutfak ve süs eşyası gibi sektörlerin gelişmesine katkı sağlayacak bilimsel araştırmalar yapacak orman ürünleri ile ilgili bölüm ve programlar açmayı planlamaktadır.

İlimizi kuşatan ve turizm bağlamında büyük önem taşıyan sarıçam ormanları, özellikle kış sporları bakımından henüz yeterince değerlendirilmemiş eşsiz turistik olanaklara sahiptir. Üniversitemiz bu kapsamda kış sporlarının gelişimini ve yaygınlaşmasını, yüksek irtifa kamplarının kurulmasını, spor ve doğa turizminin gelişmesini sağlamak ve hizmet sektörüne eleman yetiştirilmesini temin etmek amacıyla bilimsel çalışma ve projeler gerçekleştirmektedir.

Sürekli eğitim ve sürdürülebilir kalkınma bağlamında Üniversitemiz, şehirle bütünleşik bir şekilde sorunları tespit etmekte, tespit ettiği sorunlara çözümler üretmekte ve toplumsal kalkınmayı sağlayacak çalışmalar ortaya koymaktadır. Bu kapsamda Sürekli Eğitim Merkezimiz Ardahan ilinin sosyoekonomik kalkınmasına, eğitim düzeyi ve kültürünün geliştirilmesine, bölge insanı ile etkin bir iletişim sağlayarak nitelikli insan gücünün yetiştirilmesine katkı sunmak amacıyla meslek edindirme kursları açmak, sosyal sorumluluk projeleri düzenlemek gibi çeşitli çalışmalar yapmaktadır.

Sosyoekonomik düzeyde bölgemizin ve şehrimizin varlık ve potansiyellerini bilimsel şekilde anlamak ve bilinçli şekilde işlemek, ilimizin temel sorunlarını tespit etmek ve isabetli şekilde çözmek büyük bir önem taşımaktadır. *Ardahan Değerlemeleri - 2* kitabı bu misyonu yerine getirme noktasında çok değerli ve kayda değer bir proje olma niteliği taşıyor. Editörlüğünü Üniversitemiz öğretim üyelerinden Doç. Dr. İhsan Kurtbaş'ın yaptığı *Ardahan Değerlemeleri - 2* kitabı, Ülkemizin değişik üniversitelerinden çok sayıda akademisyenin katkılarıyla ortaya çıkmıştır. Özgün makalelerin yer aldığı kitap, ilgilisi için önemli bir kaynak ve envanter niteliği taşımaktadır. Kitabın tüm ilgililere ve okurlara azami düzeyde yarar sağlamasını yürekten temenni ederim.

Prof. Dr. Mehmet Biber
Ardahan Üniversitesi Rektörü

ÖN SÖZ

Üniversiteler gerek dünyada gerekse ülkemizde kuruldukları şehirlerin sosyal ve ekonomik kalkınmasında önemli misyonlar üstlenmişlerdir. Toplumsal değişim ve kalkınmada üniversitelerin rolü çok fazladır. Ardahan Üniversitesi, kuruluşundan bugüne kadar şehrimizde sosyal, kültürel, ekonomik hareketliliğe ve canlanmaya yol açmıştır. Özellikle il dışından gelen öğrenci, akademisyen ve diğer personeliyle Üniversite; şehrimize belirgin bir ivme kazandırmış, ekonomik ve sosyal yaşamda canlanma sağlanmıştır. Bu bağlamda Ardahan'ın sosyal, kültürel, entelektüel ve ekonomik değişimine tanıklık ediyoruz.

Üniversiteler, sağladığı ekonomik ve sosyal canlanmanın yanı sıra bilgi yaratma ve bu bilgiyi çevreye yayma faaliyetleri ile gelişmeye bir başka boyutta katkı sağlıyorlar. Buldukları illerin sosyal sermayesi, coğrafi, kültürel ve ekonomik özelliklerine bağlı olarak dönüşümleri sağlamada önemli rolleri vardır. Bu kapsamda Ardahan Üniversitesi, kuruluşundan itibaren sadece bir eğitim kurumu olmamış; aynı zamanda yoğun akademik, kültürel ve sanatsal etkinlikleri ile ilimizin gelişmesine ışık tutarak kalkınmada üretici rol üstlenmiştir.

Ardahan Üniversitesi, ekonomik kalkınma hedeflerinin ihtiyaç duyduğu bilgiyi, araştırma temelli misyonu ile şehrimizin güçlü yönleri üzerine yaptığı akademik çalışmalar, bilimsel kongreler, çalıştaylar ve konferanslar yoluyla sağlamaktadır. Bu çalışmalarını Ardahan Ticaret ve Sanayi Odası olarak destekliyor, karşılıklı iş birliği ile çeşitli faaliyetler yürütüyoruz. Bu kapsamda bu yıl ikincisi hazırlanan *Ardahan Değerlemeleri - 2* kitabı Ardahan'ın sosyal, ekonomik kültürel ve siyasi yöndeki birikimlerini dikkate alarak hazırlanmış, ilimiz için önemli bir değerdir. Serhat Şehrimizin her bir ögesi, araştırmacılar açısından bir veri kaynağı olarak ele alınmış olup çalışmanın hazırlanmasında emeği geçen tüm akademisyenlerimize şükranlarımı sunuyorum. Ardahan Ticaret ve Sanayi Odası, Ardahan Üniversitesi ve şehrimizin karşılıklı etkileşim içinde yer aldığı Ardahan'ı daha ileriye taşıyacaklardır. Yeni çalışmaların devamını temenni ediyorum.

Çetin Demirci

Ardahan Ticaret ve Sanayi Odası Başkanı

EDİTÖRDEN

Jacques Ellul, “Söz, bizi zamana yerleştirir.” der. Bu çıkarsama, modern zamanlarda epistemolojiyi, ontolojik açıdan varoluş sorununa karşı keskin bir reçete olarak sunma eylemidir. Zira günümüz dünyasının en önemli sorunlarından biri, rutinin kıskacında yer yer alışkanlıklara dönüşen davranışların içindeki nice değer kodlarının ve güzelliklerin yitip giden zenginliğidir. Ardahan ili, modernleşme ve küreselleşmenin farksızlaştırdığı özgün değerlerin, zamanın ruhuna direnç gösterdiği güzide bir Anadolu toprağıdır. Endüstriyel kapitalizmin risklerle donattığı yerkürede bozulmamış, bereketli ve güvenilir bir sığınaktır.

Ne var ki buradaki tespitimiz, bıçak sırtı bir tespittir. Nitekim Ardahan’ın kirlenmemiş/el değmemiş doğa güzellikleri, yer altı ve yer üstü zenginlikleri, güçlü birtakım gizil potansiyelleri ve sahip olduğu somut/soyut değerleri ile bir yandan işlenmeyi/değerlendirilmeyi beklerken öte yandan titizlikle korunmayı ve muhafaza edilmeyi gerektirmektedir. Diyebilirim ki *Ardahan Değerlemeleri* serisi; topyekün bir söz olarak, bu hassasiyetlerle Ardahan’ı zaman(d)a yerleştirme gayretiyle ortaya çıkan bir şehir monografisidir.

Bu düşüncelerle geçen yıl bu zamanlar *Ardahan Değerlemeleri - 1* kitabını yayımlamıştık. İlk sayıda ifade ettiğim üzere Ardahan ili, pek çok varlık ve potansiyeli ile tek bir kitapta tüketilemeyecek ölçüde geniş bir değerler spektrumuna sahip olduğundan ilk sayısı esasen bir nüve olan bu seriyi, bundan sonraki sayılarımız ile geliştirmek ve geniş bir külliyata dönüştürmek niyetindeyiz. Bu bağlamda nihai amacımız; Ardahan’ın kronik sorunlarının yakından incelenmesinin yanı sıra ilin hâlen bakir sayılabilecek varlık, değer ve potansiyellerini araştırmak, değerlendirmek ve ilgililere fayda sağlayacak, onların değere dönüştürebileceği bilimsel kaynak sunmak, son kertede geniş ve ayrıntılı bir envanter oluşturmaktır.

Bu ideal ve amaç doğrultusunda özgün ve nitelikli makalelerin yer aldığı ve uzun erimli çabalar sonucunda hazırlanan **Ardahan Değerlemeleri 2- Değerler, Potansiyeller ve Yaklaşımlar** kitabı, yayım aşamasına gelmiş bulunmaktadır. Makale çağrısı, bu yılın ilk aylarında başlatılmış olup, ne mutlu ki, sizlerden büyük bir tevccüh görmüştür. Ön değerlendirme sürecini başarıyla geçen çalışmalar, kör hakemlik uygulamasına tabi tutulmuştur. Kitap 21 bölüm hâlinde düzenlenmiş, daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış 21 bilimsel makale kitaba dâhil edilmiştir.

Bu çerçevede kitapta; Ardahan'ın sosyopolitiği bağlamında Ardahan ilinde seçmen tercih ve kararlarını etkileyen faktörler, siyasal kimlik ve parti kimliği ile Aktaş Gölü'nün yereldeki algısı üzerine ampirik çalışmalar yer almaktadır. Ardahan'ın edebiyat, kültür ve coğrafyası mevzusunda Ardahan yöresinin halıları, çorapları, yaylacılık kültürü ve turizm değerleri gibi konular ele alınmaktadır. Ardahan'ın sosyo-ekonomisi kapsamında, Ardahan ilinin iller arası rekabetteki yeri, coğrafi işaretli ürünleri, bu ürünlerin yerel kalkınma üzerindeki etkileri, Ardahan'ın kronik göç sorunu ve Ardahan ili örneğinde iç göç hareketlerinin makro ve mikro kuramlar bağlamında değerlendirilmesi gibi konular işlenmektedir.

Ardahan'ın hayvancılığı hususunda, Türkiye'deki hayvancılık sektöründe Ardahan ilinin yeri ve önemi, Ardahan'da süt sığırcılığının önemi, mevcut durumu, sorunları, çözüm önerileri, görülen başlıca sığır hastalıkları, Ardahan'da bu buzağı varlığı, buzağı varlığının geleceği, Ardahan ilinde kaz yetiştiriciliği ve kazlarda görülen başlıca hastalıklar gibi konular incelenmektedir. Nihayet Ardahan arıcılığı konusunda Ardahan ili arı yetiştiricilerinin sosyoekonomik durumu, arıcılığın teknik özellikleri, Ardahan'da bal arılarının bakım çalışmaları, kışlatma, kışlatmanın önemi ve Ardahan ilindeki bal arılarını koruma çalışmaları gibi hususlar konu edinmektedir.

Kitaptaki makale başlıklarının belirlenmesinden, makalelerin toparlanıp insicamlı bir bütün olarak yayım aşamasına gelmesine kadarki süreçte, açıkçası üzerimizde bir yandan baskı, diğer yandan teselli olmak üzere iki farklı etki neşet etmektedir. Baskı oluşmaktadır zira söylenmeyenlerin söylenenlerin gölgesinde kalabileceği endişesi oluşmaktadır. Teselli de bulmaktayız çünkü çalışmamız kendince söylenmeyenlerin açığa çıkarılması amacını doğal olarak yerine getirdiğimizi düşündürmektedir. Bu bağlamda söylenmeyenleri söylemek, eksiklikleri tamamlamak ve hedef olarak ifade ettiğimiz üzere geniş bir bilimsel envanter oluşturmak adına *Ardahan Değerlemeleri - 2* kitabını okuduğunuz dönemde, serinin sonraki sayısı için bizler yolda olacağız.

Bu duygu ve düşüncelerle öncelikli olarak ve bilhassa Sayın Rektörümüz Prof. Dr. Mehmet Biber Hocamıza teşekkürlerimizi sunarız. Sayın Rektörümüz bugüne kadarki çalışmalarımızda desteklerini esirgemediği gibi konusunu Ardahan'ın oluşturduğu bu projemizde de başından beri bizleri cesaretlendirdi ve özel yönlendirmelerle ufukumuzu ve yolumuzu açtı. Ayrıca *Ardahan Değerlemeleri - 2* kitabına kıymetli çalışmalarıyla katkı sunan bütün yazar ve araştırmacılara çok teşekkür ederim. Son olarak ise *Ardahan Değerlemeleri - 2* kitabının basımı için katkı sağlayan Ardahan Ticaret ve Sanayi Odası'na çok teşekkürlerimizi sunuyorum. Sizlerle serinin sonraki sayısında yeniden görüşmeyi ümit ediyorum, keyifli okumalar diliyorum.

Doç. Dr. İhsan Kurtbaş

